

ГРОМАНОВ АЛБУМ ФОТОГРАФИЈА

1876–1878.

GROMAN'S PHOTO ALBUM

ОХ

ГРОМАНОВ АЛБУМ ФОТОГРАФИЈА 1876–1878.

Електронско издање

Колекције Музеја града Београда и Војног музеја у Београду

Издавачи: Музеј града Београда

Математички факултет у Београду

Математички институт САНУ

Аутори

Приредио: Жарко Мијајловић

Аутор текста: Желимир Новаковић

Музички уредник: Катарина Томашевић

Технички уредник: Весна Вучковић

Програмирање и техничка припрема:

Нада Ђорђевић, Тијана Зечевић

Консултанти: Бојан Ковачевић, Мирјана Мијајловић,

Зоран Огњановић, Миомир Кораћ, Марина Зековић

Израда овог диска делимично је финансирана из средстава Музеја града Београда и технолошког пројекта 1.24.0013.А Министарства за науку и технологију Србије

Београд 2003.

© Сва права задржана.

ГРОМАНОВ АЛБУМ ФОТОГРАФИЈА

Аутори

Желимир Новаковић: *"Изгледи Србије" И. В.
Громана*

Жарко Мијајловић: *Дигитална збирка
Громанових фотографија*

БЕОГРАД И ОКОЛИНА

УНУТРАШЊОСТ СРБИЈЕ

ФРОНТОВИ

Катарина Томашевић: *Музички живот Србије
у другој половини 19. века*

Катарина Томашевић: *Попис музичких нумера*

Индекс по сигнатурама

Помоћ

Желимир Новаковић
"Изгледи Србије" И. В. Громана¹

И. В. Громан у београдској и српској јавности

Више од пола века Громанов опус, у целини и у појединостима, није био познат јавности. Прво излагање његових радова збило се 1929. на великој изложби Београдског фото-клуба. Тада су Београђани, уз радове чланова клуба, имали прилику да упознају и неке од Громанових снимака Београда. На основу сачуваних копија са те изложбе, са сигурношћу се може тврдити да су излагани преснимљени оригинални из Ратне архиве Главног генералштаба југословенске војске. На једној од излаганих фотографија јасно се види мали округли печат Ратне архиве отиснут у њеном доњем углу. С обзиром да се радило о изложби клуба београдских photoаматера, с разлогом се може претпоставити да су излагане копије само оних Громанових радова који су настали у Београду, а не и оних који су плод његових боравака у унутрашњости Србије. Према казивању професора Александра Костића, тада су излагани препознатљиви београдски екстеријери као што су Капетан Мишино здање, Теразијска чесма, Делијска чесма, која се налазила на углу улица Кнез Михаилове и Вука Караџића, Лутеранска црква, која тада још није била срушена а налазила се у Улици Вука Караџића, Дефтердарова ћамија, Конак кнегиње Љубице и Милошев конак у Топчидеру. Није искључено да је том приликом била изложена и копија снимка Симићеве куће, односно Старог конака у Улици краља Милана, који је срушен четврт века пре ове изложбе, после убиства краљевског брачног паре, Александра и Драге Обреновић. Свака изложена Громанова

---

¹Радови су потписани и насловљени И. В. Громан, *Види Сербии* (И. В. Громанн, *Види Сербију*).

фотокопија² имала је као пандан савремени снимак објекта или његове околине.

Вероватно је изложба и појава Громанових радова на њој потакла председника Београдске општине, инжењера Милана Нешића, да већ следеће године, 9. августа 1930, поклони "Музеју општине града Београда" 61 оригиналну фотографију И. В. Громана.

Музеј Општине града Београда, како се тада звао данашњи Музеј града Београда, о примљеном поклону обавештава јавност 15. августа у Београдским општинским новинама, на страни 900-тој и предочава попис поклоњених фотографија. Није познато како је инжењер Нешић дошао до ових фотографија, но могуће је претпоставити да су оне део неке од давних општинских аквизиција, започетих још 1898. за Општински музеј. Недugo после, архитекта Александар Дероко, и сам пионир и посленик фотографске уметности, поклања Музеју Општине града Београда још 11 оригиналних Громанових снимака Београда из времена ратова са Турском, 1876-1878. Штета што није познато како је господин Дероко набавио тих 11 фотографија, као што није могуће установити ни тачан датум када су оне доспеле у Музеј. У старим инвентарским књигама су оба поклона делом измешана, тако да су се поједине фотографије које је поклонио инжењер Нешић водиле као поклон архитекте Дерока. Заблуда је пренета и у нове инвентарске књиге и трајала је све доскора, када је грешка исправљена. Не знамо зашто су Громанове фотографије у Музеју града подељене у две одвојене збирке. У Одсеку за историју Београда 1521-1918. чува се 45 Громанових оригинала, поклон председника општине Нешића, а у Одсеку за архитектуру и урбанизам се налази преосталих 16 фотографија које је он поклонио, свих 16 са мотивима из Београда; уз њих је и 11 фотографија добијених од архитекте Александра Дерока.

---

² У овом тексту се под појмом "фотокопија", или преснимак, подразумева позитив добијен преснимавањем Громановог оригинала.

Неколико година касније, 1934, Ратна архива Главног генералштаба је предала Војном музеју, између осталог, 84 фотографије атрибуисане као дела И. В. Громана. Све фотографије које су тада предате имају печат, уредно отиснут у доњем десном углу, тако да се четвртина печата налази унутар фотографије а остатак је на картону, опреми. На полеђини фотографија је правоугаони штамбиль са следећим рубрикама: назив титулара "Ратна Архива Главног Ђенералштаба", "Пописн-(ик), "Кутија", и на крају "Број". У продужетку, иза последње три рубрике је простор за ручно уписивање. Штамбили су листом непопуњени, а сигнатура и број су уписаны на налепницама. У време када је, 1966-1967, Дивна Ђурић-Замоло, припремајући свој рад за Годишњак града Београда користила овај фонд Војног музеја, он је носио број "53" кроз редни број фотографије унутар фонда. После реинвентарисања, фотографије су сигниране са "R" уз одговарајући редни број. Вредно је напоменути да се на полеђини свих ових фотографија налази текст, уредно исписан под горњом ивицом, љубичастим мастилом, усправним округластим словима. Текст, у принципу, почиње годином снимања, потом следи назив локалитета на којем је снимано, и коначно кратак опис снимка [нпр. "1875. год. Београд (изглед са Топчидерског брда)"]. По садржају готово истоветан текст исписан је испод фотографије, црвеним мастилом, мање читљивим косим словима и другачијим редоследом но на полеђини (нпр. "Крушевац - црква 1875. год.").

И на фотографијама у Музеју града су на полеђини текстови. Писани су оловком, нечитки су, полуизбрисани, и делују као на брезину исписана белешка. Текстови на овим фотографијама се садржајем, најчешће, разликују од белешки на фотосима из Војног музеја.

У библиотеци листа "Борба" налазила се трећа колекција Громанових радова. Дивна Ђурић-Замоло³ наводи да "...постоје

³Дивна Ђурић-Замоло, *Сачувани лик Београда на фотографијама А. Јовановића, И. Громана и М. Јовановића*, Годишњак града Београда, књ. XIV, Београд 1967, стр. 148.

у Београду за сада познате још две збирке Громанових фотографија (поред оне у Музеју града Београда). Једна се налази у библиотеци листа 'Борба', на стандардном картону са истим натписом ("Види Србии"). Ова (збирка) је међутим, опремљена у виду албума са кожним корицама." Госпођа Ђурић-Замоло не наводи број фотографија у поменутом албуму и не показује интерес за њихов садржај. С обзиром да су у оригиналној опреми, дакле на картону дебљине 0,7-0,8 мм, тешко је поверовати да се у библиотеци "Борбе" налазило више од педесетак фотографија, сем ако оне нису биле повезане у два, или више албума. Данас, 2003. године, после свих криза и подела кроз које су лист "Борба" и његова Редакција пролазили током деведесетих година минулог века, албум са Громановим фотографијама је загубљен. Надајмо се не и изгубљен.

Од 1930, времена када је поклоном господина Нешића шездесетак Громанових радова постало јавно добро, они су представљени посетиоцима Општинског музеја. У складу са знањима и идејама тога времена, а и у складу са невеликим материјалним могућностима, Громанови радови излагани су у оригиналу. На опреми фотографија, оних са мотивима Београда, уочљиви су трагови таквог излагања. Последице по саме фотографије су и горе. Део фонда који је током тридесетих година прошлог века често, или трајно излаган, променио је оригинални тоналитет под дејством светlostи. Промена тоналитета условила је да мајстор фотографске уметности и историчар фотографије, професор Бранибор Дебељковић⁴, закључи да су све Громанове фотографије смеђе или љубичасто-смеђе боје. Смеђа боја је типична за фотографије које су излагане, а љубичастосмеђа је карактеристична за онај део фонда који је, стицајем околности, мало, или није уопште изложен.

Од првог излагања Громанових радова до првих текстова који се баве Громаном и његовим делом протекло је скоро

⁴Бранибор Дебељковић, *Стара српска фотографија. Музеј града Београда - Музеј примењене уметности*, Београд 1977, стр. 34.

четрдесет година. Прва се њиме позабавила архитекта др Дивна Ђурић-Замоло⁵. Она је у делу свог рада, објављеног 1967, који је имао поднаслов "Београд 1876. године на фотографијама И. В. Громана", обрадила 51 фотографију овог аутора. У девет страна текста фотографије су разврстане и обрађене у следеће целине: Панораме (5 фотографија), Појединачни грађевински објекти (23 фотографије), Разни детаљи из Београда (7 фотографија), Привремене болнице (13 фотографија) и Околина (4 фотографије).

Десет година касније, Громаном се позабавио и Бранислав Дебељковић⁶. Посветио му је једну страну у свом тексту, репродуковао је десетак фотографија и, скоро успут, закључио да Громанових радова укупно има око 180. Последњи податак је очигледна омашка, а интерес за Громана је у складу са његовим местом у свеколикој фотографској делатности у Србији током више од стотину година. Битно је да је овом приликом Дебељковић разјаснио Громанову технологију ("тоновање у злату") и утврдио да његов опус чине контакт копије целе плоче, негатива на стаклу, димензија 21,6 са 16,2 цм.

Громана и његово дело обрадила је и Марина Зековић, виши кустос Војног музеја⁷. За разлику од других аутора, који се Громаном баве узгред у оквиру историје фотографске делатности, или пак само једним делом његовог опуса (конкретно снимцима Београда), ма колико тај део био значајан за културну историју наше средине, Марина Зековић је посветила свој рад Громану и његовом делу у целини. У изузетно надахнутом тексту она је обрадила мотиве којима се Громан бавио, али и његов уметнички и стваралачки дomet у интерпретацији времена и простора у којима је деловао. После пет страна аналитичког текста, госпођа Зековић је у

---

⁵Дивна Ђурић-Замоло, н. д.

⁶Бранислав Дебељковић, н. д.

⁷Марина Зековић, *Иван В. Громан*. Зборник: Од Делиграда до Делиграда, Српски устанци, Рат и мир, Београд 1997, стр. 303-312.

каталошком попису објавила сва 84 Громанова снимка који се налазе у Војном музеју.

Исте године када је публикован рад Марине Зековић, Музеј града Београда се појављује као један од издавача⁸ CD ROM-а под насловом "Старе карте, гравире и фотографије из збирке Музеја града Београда". У овој електронској едицији, поред већег броја старих карата и гравира, објављене су 82 фотографије И. В. Громана. Део објављених фотографија су биле фотокопије из других збирки, а неки оригинални Громанови снимци из колекције Музеја том приликом нису публиковани јер су, у тренутку припреме CD-а, били дати на позајмицу другим институцијама.

Ово би био сумарни пресек догађаја у којима се значајно и обимно фотографско дело И. В. Громана, током више од 120 година, из архива и депоа постепено помањало и постајало доступно пре свега стручној јавности.

Загонетни руски фотограф И. В. Громан

Прошло је најмање 125 година од када је Громаново дело угледало светлост дана. У међувремену, његов рад је вреднован, хваљен и, у истргнутим деловима или у већим целинама, предочаван јавности. После свега што је о њему писано, по броју и значају аутора који су се њим и његовим делом бавили, о Громану би требало да се зна готово све, или барем много. Упркос томе он и даље остаје загонетни руски фотограф. Громанови порекло и биографија, боравиште и статус, до данас нису доволјно јасни.

Његово име се зна јер се он сам, у опусу који се бави нашим тереном и нашом историјом 1876-1878, уредно и коректно потписивао. Испод левог угла сваке његове фотографије исписано је "РУС. ФОТ." И, у равни с тим, здесна

---

⁸CD ROM је дело групе аутора, а издавачима се могу сматрати: Музеј града Београда, Математички институт САНУ, Археолошки институт САНУ и Математички факултет у Београду.

"И. В. ГРОМАН". На доњој маргини, на картону који је у опреми фотографије, крупно је исписан назив опуса: "Види Сербии - Изгледи Србије". На први поглед довољно, а у ствари се о њему и даље не зна готово ништа. Није познато ни његово, код Руса обавезно навођено, лично презиме, од којег имамо само почетно слово "В". Претпоставља се да му је име Иван, но ни то није сасвим сигурно, јер би могло бити Иља, Игњат итд. Нејасно је шта значи "РУС. ФОТ.", можда име институције, или фирме. Но, са исто толико сигурности би се могло рећи да је то напросто скраћеница и да значи РУСКИ ФОТОГРАФ. Дакле укупно - РУСКИ ФОТОГРАФ И. В. ГРОМАН.

Сигурно је да је Громан у Србију стигао као један од неколико хиљада добровољаца, спремних да малој Кнежевини помогну у предстојећем обрачунау са још увек моћном Отоманском империјом. Међу добровољцима је dakako било највише Срба "из прека", из крајева под Аустро-Угарском, и из Босне која је још роптала под Турском. Стање у Босни је и било један од главних извора нестабилности на Балкану. Међу добровољцима је било и Бугара, Руса, па чак и Италијана⁹.

Није познато каква је веза између Громана и вође руских добровољаца генерала Черњајева. Вероватно су обојица у Србију стigli уз помоћ или на иницијативу Руског свесловенског комитета, мада се ни улога званичне Русије у пристизању добровољаца ни у ком случају не би смела занемаривати.

Громан је, дакле, у Србију дошао у предвечерје сукоба, априла-маја 1876, иако на полеђини неких његових фотографија стоји 1875. година као датум снимања. Највероватније је у питању заблуда, можда чак и немар непознатог аутора белешки на полеђини снимака. Уосталом, на полеђини неких фотографија забележена је и година 1878, а сасвим је сигурно да тада у Србији више није било ни једног руског добровољца.

---

⁹Један од њих, Ђузепе Брабанти Бродано, добровољац у српско-турском рату, оставио је поколењу своје белешке насловљене *Serbia*, објављене у Болоњи 1877. године, преведене на српски и публиковане под насловом "Гарибалдинци на Дрини".

У сваком случају, по доласку у Србију Громан је део времена провео у Београду снимајући панораме, објекте, па чак и неке ентеријере. Рат је увек почeo када је он још увек боравио у Београду. Несумњиво је да су снимци рањеника у порти Вазнесенске цркве његови. Рањеници су последица рата објављеног 18. јуна 1876. године. Рат је увек трајао када се Громан упутио у унутрашњост, крећући се претежно долином Мораве. Окосницу датовања његовог боравка пружа фотографија снимљена у Делиграду, на којој је троделни славолук подигнут у част доласка кнеза Милана Обреновића. Том приликом, 16. септембра 1876, генерал Черњајев и његови официри су уприличили проглашење Милана Обреновића за краља, и Кнежевине Србије за Краљевину Србију. Снимајући највише око Делиграда, Ражња и Ђуника, Громан ипак стиже и до Крушевца, Манасије, Параћина, Јагодине и Алексинца.

Он у Србији остаје и након одласка Черњајева, а генерал се, после склопљеног примирја, опростио од своје војске, предао команду и 24. октобра кренуо за Београд, а одатле у Русију. По свему се боравак нашег фотографа значајно продужио, будући да се на његовим фотографијама појављују суморни зимски пејсажи са обиљем снега. Коначно, ма колико били сумњичави према записима на полеђини фотографија, морамо поверовати двема фотографијама и записима на њима који гласе: "Размена заробљеника 17. I 1877. године". Наш загонетни јунак је, dakле, у Србији боравио мање од пуне године дана, од пролећа 1876. до фебруара, можда и марта 1877. године.

Прећутане теме И. В. Громана

Дело пристигло до наших дана и подаци који се из њега могу прикупити уздижу Громана, који нас је несумњиво задужио. У свему томе ипак има нечега што зачуђује. Као да загонетке и нелогичности везане за Громана морају да се умножавају.

Громан не снима, иако за то има прилике, личности, посленике и званичнике. Снимио је салоне Старог конака, али не и кнежевски брачни пар. Поименице није снимио ни једног јединог комandanта, а налазио се у њиховом штабу. Није снимио унутрашњост кнежевог конака у Параћину. Није снимио ни унутрашњост свечано опремљеног конака, главног стана, у Делиграду, ни официре који дочекују кнеза Милана. Не знамо како му је промакло да сними свечаност проглашења Милана Обреновића за краља Србије, ма колико био свестан ништавности тог чина. Тешко се могу прихватити замерке неких аутора што Громан није снимао на фронту, на боишту. Како радити са незграпном и тешком опремом у временима када посленици медија нису заштићени ни законом, који и онако сви крше, а камоли да својим статусом и снагом могу да невиног учине кривим, победника пораженим, и обратно. Но, није јасно како неко његовог уметничког квалитета може да сними неколико реално беззначајних панорама Београда а да у самом граду и око њега не сними Доњи град Београдске тврђаве, односно војна постројења у Доњем граду. Није забележио ни Саборну цркву, Старо здање у Улици краља Петра, манастир Раковицу, нити плато и објекте у Горњем граду Београдске тврђаве.

Сличне су нелогичности у избору тема и у другим местима. У Крушевцу је снимљена само црква Лазарица и ништа више. Громан се удаљио тридесетак километара од своје главне руте да би снимио манастир Манасију, а није прешао далеко краћи пут да би снимио Раваницу. При том, његов интерес за сакрално је сасвим ван сваке сумње. Он нам је оставио чак три снимка манастира св. Романа, два снимка цркве манастира (?) св. Нестора. Колико ли је муке требало да се сними врлет, записом идентификована као "извор Тимока", а не сними, са далеко мање муке и труда, нешто у Параћину, Ђуприји или у спаљеном Књажевцу. На његовим снимцима нема Крагујевца који му, вероватно, није био близу главног правца кретања. Нема ни Смедерева, града који му је био успут,

а у Смедереву су пристаниште, и богата чаршија, и велика, добро очувана равничарска тврђава из XV века.

Као одговор на све ове упите намеће се могућност да му је део снимака пропао негде на дугом путу кроз Србију и потом од Србије до далеког Петерсбурга или Москве, свеједно. Постоји, међутим, још једно могуће објашњење. Број сачуваних оригиналних примерака Громанових фотографија је неуобичајено мали. Премало их је у односу на њихов значај, али их је премало и у односу на димензије и тврду картонску опрему која је штитила фотографије од хабања, оштећења и од губљења.

Кључ загонетке је у Русији. Није искључено да негде у неком архиву, можда и у приватном власништву, чами још Громанових фотографија а да они који са њима долазе у контакт и не знају шта им је, заправо, у рукама. Време и прилике у Русији нису ишли у прилог решењу загонетки везаних за Громана и његов опус. Неке друге теме су биле интересантније и уносније. Но, радозналост истраживача има свој незаустављив ток. Једнога тренутка неко ће, тамо далеко у Русији, почети да трага и одговори ће се наћи.

Ово електронско издање Громановог рада у томе може бити од помоћи, пре свега својом сагледивошћу, својом, модерно речено, визуелношћу. Ако би се тако дододило - било би постигнуто знатно више но што је ико, од оних који су у овај посао укључени, могао да очекује.

Завршна реч

Ово електронско издање садржи 110 фотографија из година 1876-1878. Највећи део су оригинални Громанови радови, њих 95, од чега су три фотокопије, преснимци оригиналa. Преосталих 15 снимака су приписани Громану.

Громановим оригиналом може се сматрати снимак који је приближен контакт копији целе плоче, односно његова величина је 21,6 x 16,2 цм. Даље, за утврђивање оригиналности

битна је опрема, а опрема Громанових снимака је карактеристична по маслинастосивом пољу, величине 26,7 x 20,8 цм, благо заобљених углова, у којем је снимак. У дну бојеног поља слева је текст "РУС. ФОТ.", а здесна потпис аутора. И један и други текст су у боји картона. Око бојеног поља, на удаљености од 0,2 цм, пружа се танак рам у истој маслинасто сивој прозирној боји. Неоштећени картон, основа фотографије, величине је 39,7 до 40 цм са 32,8 до 33 цм. Лева и десна маргина, од бојеног рама до ивице картона, готово су идентичне, а доња маргина, на којој се налази текст едиције (Види Сербии) је за 0,8 цм шире од горње и износи 6,1 до 6,2 цм. Овде, с разлогом, инсистирамо на димензијама и профилу неоштећеног картона. С обзиром на његову дебљину лако га је обрезивати, тако да Марина Зековић напомиње како су димензије картона фотографија у Музеју града веће но оних у Војном музеју¹⁰, те да се на њима налази назив издања. Неко је у Ратној архиви, врло могуће због лакшег паковања у кутије или омоте, обрезао "вишак" картона. Као последње, морамо рећи да су, по диктату опреме, све Громанове фотографије положене, односно хоризонталне. Вертикална форма би сигнирање и назив морала имати на боку.

За време рата са Турском, у Србији делује неколико десетина регистрованих фотографских радњи. Неко од многобројних фотографа могао је самоиницијативно, или ангажован од неког команданта, да се упусти у авантуру теренског снимања, не много далеко од линија сукоба. Међу 15 фотографија приписаних Громану налазе се два снимка из ослобођеног Ниша. Оба су направљена са готово исте позиције и на њима су исти објекти - Кнежев двор и Касарна хаубичког пука. На једном снимку оба објекта делују неуређено; на другом су уређени, око њих је подигнута висока зидана ограда, а урађене су и колске и пешачке капије, и уз њих сазидане стражарнице. Временски размак у настанку снимака ни у ком

---

¹⁰Марина Зековић, н. д., стр. 303, напомена 1.

случају није мањи од месец до месец и по дана. У време настанка тих снимака Громан већ одавно није био у Србији. Даље, на снимку означеном као Торлачка механа, испод печата, је читљив потпис црним мастилом: "Јов.(ан) Влаховић, фотограф", а дотични Влаховић је имао регистровану фотографску радњу у Београду у периоду 1870-1880.

Снимак енглеске болничке шалупе, без сумње оригиналан, у специфичном мркојутом тоналитету, величином је приближен половини плоче, а Громан је радио контакт копије са целе плоче. Музеј града Београда је снимак о којем говоримо откупио од госпође Софије Станојевић. Она је била удова пуковника Јеремије Станојевића, фотографа и предавача на предратној Војној академији. Пуковник Станојевић је намеравао да сачини велико дело о урбаној топографији Београда, и ради тога је скупљао податке и фотодокументацију, али је и сам снимао. Од материјала који је сакупио и од оног који је сам снимио (1930-1932), сачувано је 2 290 његових снимака и неколико фотоса из XIX века. Све остало је изгорело у бомбардовању Београда априла 1941. Спашени материјал није био у згради Војне академије, у којој се налазио већи део његове раније прикупљене грађе, него се налазио у дому пуковника Станојевића. С обзиром да је већи део тих снимака излаган или објављиван у разним поводима као Громанов рад, одлучено је да се они уврсте у ову колекцију са атрибуцијом ауторства: "Приписано Громану".

Конечно, издавач дугује захвалност Војном музеју који је одобрио позајмицу и са својих 27 фотографија омогућио да предочени фонд фотографија буде комплетан.

Пред корисницима је електронско издање музејске грађе. Пред њима су реплике Громанових радова, као и радова других, за сада непознатих аутора укључених у ову едицију, тако да они могу да их анализирају и самостално закључују, независно од текста коментара који прати фотографије. У складу с тим, овај уводни текст је по намени историјат опуса, начина његовог пристизања у музеје, дакле у јавне институције, а скривена

намера му је да побуди радозналост, критички однос према реченом, и потом, што да не, и нова, квалитетнија тумачења.

Уместо да се са лупом и наочарима мучи у рашчитавању предочених снимака, корисник (читалац или гледалац) може слике од пре 125 година да види у увећању (резолуцији) повољнијем но што је оно које је имао писац текста. Овим пројектом замашан број снимака коначно постаје јавно добро, и свако ко ово издање добије у руке може самостално да закључује о порукама које оно носи, и да оспорава све што је у тексту речено.

На крају, позајмљене фотографије из фонда Војног музеја сигниране су са "ВМ Р", оне из фондова Музеја града Београда са "Ур" (када се налазе у оквиру Одсека за архитектуру и урбанизам) и са "Фи₁" (када су из Одсека за историју Београда 1521 - 1918), све уз одговарајући текући број.

Уз захвалност стрпљивим читаоцима, онима који су уводни текст испратили до kraja, желимо им да уживају у лепоти порука које сваки снимак, Громана и иних, носи са собом из давно минулих времена.

Жарко Мијајловић Дигитална збирка Громанових фотографија

Дигитална збирка Громанових фотографија резултат је, на први поглед, помало необичне сарадње. У овом случају, на истом послу нашли су се аутори из заиста различитих струка: историје, археологије, музикологије, информатике и математике. Заједнички рад започет је захваљујући учешћу у другом послу, на једном пројекту Министарства за науку и технологију. Циљ пројекта био је да се развију технологије и стандарди за рачунарско архивирање докумената и вредности из културне баштине. Али, као што је велики математичар Вајерштрас¹ једном приликом рекао, прави математичар мора имати песничку душу. Математички део пројектне екипе није могао остати равнодушан према садржају материјала са којим је радио. Тако је настала идеја да се паралелно покрене едиција електронских издања на којима би се представиле значајне збирке из колекција Музеја града Београда. У том послу, поред Музеја, учествују Математички факултет у Београду и Математички институт САНУ. Компакт диск са Громановим фотографијама други је по реду из те едиције.²

Електронско издање, *Громанова збирка фотографија 1876-1878*, извод је и допринос поменутог пројекта из домена дигитализације. Размотримо у чему се огледа значај дигитализације у очувању и представљању културне националне баштине. У музејима, архивима, библиотекама и на другим местима постоји велики број историјских докумената, фотографија и других врста записа. Они су део националне баштине, доприносе очувању националног идентитета и у том погледу су од значајног националног интереса. С друге стране, добро су познати проблеми у класичном коришћењу таквих докумената. Савремене рачунарске технологије омогућавају ефикасну

¹ Немачки математичар Karl Wilhelm Theodor Weierstrass (1815-1897).

² Први CD, *Старе карте, гравире и фотографије из збирке Музеја града Београда* издат је 1997.

организацију система информација о овим објектима, чиме се стварају велике могућности за чување, претраживање и презентовање релевантних података широј публици, стручној и научној јавности.

Последњих година постоји у свету веома живо деловање у овом домену. Без обзира на отежане околности које су владале у нашој земљи у последњој деценији, сличан тренд постојао је и код нас. Неколико наших значајних институција³ од 1995. доста интензивно је сарађивало на заједничким пројектима ове врсте. Поједини резултати ових пројеката убрзо су били запажени и у научној и у широј стручној јавности. Свакако највећу пажњу привукао је CD *Старе карте, гравире и фотографије из збирке Музеја града Београда*, и одмах за њим *Сабрана дела Богдана Гавриловића*. Ови компакт дискови представљени су у штампи, на телевизији и стручним скуповима. Представљали су основу за неколико телевизијских емисија и ново упознавање са остварењима наших уметника и научника. Други резултати тихо су ушли у свакодневни научни рад, на пример база часописа *Publications de L'Institut Mathématique*, у свако доба *on line* присутна (путем Интернета), уносећи нове димензије у научни рад.

Делатност у области дигитализације групе истраживача из поменутих установа није била одвојена од једне друге врсте истраживања. Пажљив читалац компакт дискова приметиће да већина учесника у овим пројектима дигитализације нису били стручњаци за ову област, бар не у почетку. Њихове основне струке су математика, рачунарство, археологија, историја, музикологија,... Истражујући у својим основним областима и тражећи најбоље начине за реализацију и презентацију резултата истраживања, дошли су до истих или сличних решења, нарочито оних који се тичу рачунарских технологија. Тако је заједничка сарадња започела, и то овом нашем раду даје мултидисциплинарни карактер. Управо захваљујући ентузи-

---

³ Поред већ поменутих, у заједничким подухватима учествовали су Археолошки институт САНУ, Историјски Архив у Котору и Музиколошки институт САНУ.

јазму и напорима ових људи, током заједничке сарадње, појавила су се занимљива и рекли бисмо важна електронска и друга издања која се тичу наше културне и научне баштине.

Главна сврха оваквих пројеката је очување и представљање националне баштине. Поред овог, истакнимо неколико других, чини ми се исто тако важних и универзалних циљева. Истраживач, или обичан читалац, о неком аутору или делу може сазнати на посредан начин. Неко други, то може бити уважен и врло стручан ауторитет, може дати свој коментар и приказ релевантног дела. Из многих разлога, до недавно, то је био једини начин за упознавање са многим важним делима прошлости. Читалац и истраживач је тако остајао ускраћен за директан контакт са оригиналом. Савремене информационе технологије укидају ове препреке и омогућавају читаоцу непосредан сусрет и увид у дела: понудом електронских фототипских издања, електронских копија фотографија или уметничких слика, као и обиљем других информација из пратећих база података. Истраживач, најзад, брзо и лако може прегледати сабрана дела неког аутора, док читалац може уживати у сликама и музици старих мајстора. На следећи занимљив аспект указао је професор Мајкл Арчин (Mícheál Mac an Airchinnigh)⁴. Прегледањем старих архива наилазимо на имена људи које историја није забележила. Једноставно, ове особе су биле обични грађани свог времена и судећи према записима, нису дали доприносе од посебног значаја у било ком домену. Ипак, некад можемо поставити једноставно питање које не мора имати једноставан и непосредан одговор. На пример, пре неколико година се на Математичком факултету у Београду утврђивао датум настанка тог факултета. У принципу, утврђивање датума такве врсте ствар је договора. Ако се претпоставља финансијска и административна независност ове установе⁵, онда тај датум и не сеже у далеку прошлост. С

---

⁴ Univ. of Dublin, Trinity College, workshop *Digital Preservation of Cultural Heritage*, Int. Congress MASSE 2003, септембар 15-21, Боровец, Бугарска.

⁵ Основан 1994.

обзиром да се математика предаје на Београдском универзитету⁶, односно да се предавала на Великој школи⁷, односно на Лицеју⁸, имамо више могућих избора за овај важан датум. Ипак, за годину оснивања факултета узета је 1873, јер је тада основана Катедра за математику на Природноматематичком одсеку Филозофског факултета Велике школе у Београду. Тада датум није изабран само зато што тако пише у летописима или због поштовања одређеног ауторитета. Претрагом старих архива ради потреба електронског архивирања, утврђено је да је први дипломирани студент математике Велике школе уписао математику 1873, а дипломирао 1875. То је био Михаило Банић. Ово име, и забележен континуитет у студијама и осталим пратећим активностима у овој науци, дефинитивно потврђују 1873. као годину оснивања студија математике код нас. На овом месту професор Арчин примећује следећу чињеницу. Захваљујући дигитализацији, у овом случају поступку електронског архивирања, из tame анонимности изнето је једно име које може бити од интереса за историју српске математике. Истовремено, овим је успостављен универзални демократски акт према свим људима прошлости, право да они и њихови доприноси, ма како се скромним чинили, не буду заборављени.

Идеју проф. Арчина можемо екстраполирати и у неке друге ситуације. На пример, на Громановим фотографијама приметићемо могобројне ликове: официре, војнике, болничарке, сељаке, случајне пролазнике,... Пажљивим разгледањем и дигиталним увећањем уочавају се детаљи: украси на одећи, израз лица, поглед према камери. Одједном схватамо да из временског понора извиру личности које самом својом појавом на фотографији остварују поменуто право да не буду остављени тмини заборава. Уз мало маште можемо замислити живот у улици којом иду ови људи, сазнати колико

---

⁶ Основан 1905.

⁷ Основана 1863.

⁸ Основан 1838.

има сати на уличном часовнику, чути звук котрљања кочија по калдрми...

Овде већ улазим у опис фотографија, што не желим. Тадео посла урадио је Желимир Новаковић на заиста примерен начин. Читалац ће приметити фини опис детаља, које може и превидети ако се ослони само на разгледање фотографије. На овим сликама забележене су и веома потресне сцене чије је поимање снажно појачано кратким фактографским описима. Тек уз коментар читалац сазнаје кава се ужасна тајна крије у идиличном снежном пејсажу на фотографији Фи₁ 2467. Опис детаља са крагном на фотографији Фи₁ 2454 деловао би гротескно да није истинит и страшан. Леп избор музике музичког уредника Катарине Томашевић илуструје период у коме је Громан снимao своје фотографије. Музички уредник жалио се да је тешко направити веран избор, јер у дисковографији не постоје објављени снимци музике тог времена. Ипак, учињен је избор који даје верну слику о музики Громановог доба. Један део сцена и предела на Громановим фотографијама илустрован је савременим фотографијама⁹ истих места.

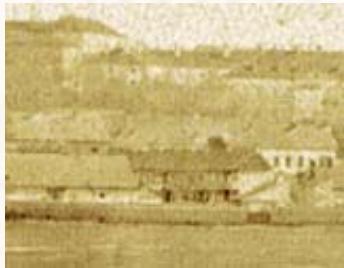
Ова презентација Громанових фотографија замишљена је и направљена као електронска књига (e-book) - прелистава се и чита као књига штампана на папиру. Књигу је заиста могуће одштампати на папиру. У том погледу њен запис није нужно везан за компакт диск. У сваком случају, овом електронском збирком остварили смо два циља. Архивирали смо и тиме сачували један вредан документ из наше старије, али не тако далеке историје. И друго, омогућили смо увид у Громанову збирку фотографија широкој публици.

---

⁹ Фотографије су снимили Ж. Мијајловић, Ж. Новаковић и Т. Зечевић.

БЕОГРАД И ОКОЛИНА

1. Панорама Београда
2. Панорама Београда
3. Панорама Београда
4. Министарство финансија
5. Народни совет
6. Хотел "Српска круна"
7. Хан на "Батал-џамији"
8. Доситејев лицеј
9. Капетан Мишино здање
10. Виша женска школа
11. Учитељска школа
12. Конак кнегиње Љубице
13. Конак у Топчидеру
14. Стари конак
15. Башта Старог конака
16. Мали дворац
17. Црква у Топчидеру
18. Вазнесенска црква
19. Лутеранска црква
20. Џамија
21. Тулбе
22. Теразијска чесма
23. Делијска чесма
24. Капија Карла VI
25. Павиљон у Топчидеру
26. Калемегдан, Доњи град
27. Руски добровољци
28. Панорама ушћа Саве
29. Панорама ушћа Саве
30. Развалине "Бекиног харема"
31. Пристаниште на Сави
32. Атријум Капетан Мишиног здања
33. Болничка соба у Великој школи
34. Болница Црвеног крста
35. Болничка кола
36. Болнички павиљон
37. Импровизована болница
38. Болничка барака
39. Болничка барака
40. Болничка барака
41. Болничка шалупа
42. Болница у Вазнесенској цркви
43. Стари конак
44. Ентеријер Старог конака
45. Ентеријер Старог конака
46. Капетан Мишино здање, ентеријер
47. Раковица (?)
48. Панорама Београда
49. Торлачка механа
50. Болничка барака

Панорама Београда

Инвентарски број:
ВМ Р 7660 (Ур 6460)

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Изглед Београда гледано са обале Саве. У првом плану су стабла, потом поље, и у даљини контуре Београда. На самој ивици фотографије су здања на Београдској тврђави.

На полећини запис љубичастим мастилом: "1875. год. Београд (изглед са Топчидерског брда)".

Панорама Београда

Инвентарски број:
Ур 3751

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16 см

Панорама Београда, поглед са кровна Велике школе – Капетан Мишиног здања, данас Ректората Универзитета у Београду, у смеру Калемегдана.

Панорама Београда

Инвентарски број:
Ур 3752

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16 см

Панорама Београда, поглед са крова Капетан Мишиног здања – тадашње Велике школе, а данас Ректората Универзитета у Београду, у смеру Дунава. У првом плану фотографије је део данашњег Студентског трга (тада Велике пијаце) и зграда хотела "Македонија".

Министарство финансија

Инвентарски број:
ВМ Р 6809 (Ур13857)

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 23 x 19 см

Старо Министарство финансија, на углу улица Кнеза Милоша и Адмирала Гепрата. Између два рата у том објекту је био Државни савет. Зграду је 1835. године изградио себи за двор кнез Милош Обреновић. Објекат никада није служио својој првобитној намени, а срушен је у Другом светском рату.

Испод фотографије је неколико комбинованих записа: "Београд 1876?
Бивше Министарство финансија. Дворац Књаза Милана М. Обреновића-2.ог (+1840). Није служио као дворац, но су у њему били Држ. Савет и друга надлежства, а сада је у њему државни суд за..... и део Минис. финансија". Требало би рећи да, бележећи намену двора, аутор белешке мисли на Милошевог, рано преминулог, сина Милана.

Народни совет

Инвентарски број:
Ур 3769

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16 см

Народни совјет, у данашњој Улици краљице Наталије, на месту садашњег броја 31.

Зграда је саграђена 1836. године, а срушена је између два светска рата ради изградње објекта тадашње Друге женске гимназије.

Објекат је приземан, у неокласичном стилу, са улазом из дворишта.

Хотел "Српска круна"

Инвентарски број:
Ур 3756

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16 см

Зграда хотела "Српска круна" у Кнез Михаиловој улици бр. 56. Зграда је саграђена 1870. године. После Другог светског рата у њој се годинама налазила Народна библиотека Србије.

Сада је у згради, после изведених обимних конзерваторско-рестауратерских радова, Библиотека града Београда.

На фотографији су видљиве фасаде према Кнез Михаиловој и Париској улици.

Хан на "Батал-џамији"

Инвентарски број:
Ур 13527

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 24 x 18 см

Зграда турског хана на "Батал-џамији", на простору садашњих улица Влајковићеве, Булевара краља Александра и Трга Николе Пашића.

Хан је срушен, највероватније, осамдесетих година деветнаестог века.

Доситејев лицеј

Инвентарски број: Ур 556

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: Приписана
И. В. Громану

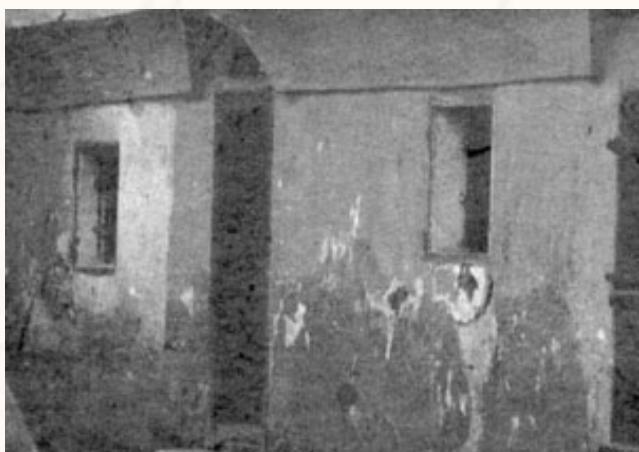
Димензије: 17,2 x 12,3 см

Доситејев лицеј, на углу Вишњићеве и Господар Јевремове улице. Зграда је из XVIII века и у њој је 1808. године отворена Велика школа – Лицеј. Данас се у згради налази Музеј Вука и Доситеја, који је у саставу Народног музеја. Приказана је фасада према Господар Јевремовој улици.

Фотографија је за Музеј града откупљена од приватног власника. Према наводима др Дивне Ђурић-Замоло, поређењем са оригиналом у Војном музеју приписана је И. В. Громану.

Увидом у фонд Громанових фотографија у Војном музеју установљено је да се ради о старој фотографији, на албуминској хартији, но да унаточ свему она не припада Громановим оригиналима.

Капетан Мишино здање

Инвентарски број:

ВМ Р 7651 (Ур 6471)

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Капетан Мишино здање, у време снимања Велика школа, а данас Ректорат Универзитета у Београду, Студентски трг бр.1. Зграда је грађена по пројекту архитекте Јана Неволе, а завршена је 1863. године. У време сукоба са Турцима, после инцидента код Чукур чесме, 1862. године са још недовршене зграде су српски борци гађали турске положаје. У време српско-турског рата у Великој школи се налазила "Руска капела" генерала Черњајева, болница Руског друштва Црвеног крста и друге установе.

Зграда је снимљена са Трга, тадашње Велике пијаце. Ова фотографија је приказана јавности 1929. године, када је на Првој изложби фотографија Београдског фото-клуба изложен и избор копија Громанових радова.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1867. Београд, Велика школа".

Виша женска школа

Инвентарски број:
Ур 4038

Период: 1876–1878.

Место: Београд

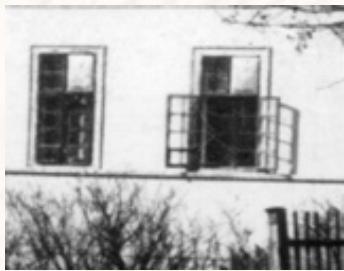
Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16 см

Зграда Више женске школе у Улици краљице Наталије. Саграђена је 1865, а срушена 1930. године.

У овој згради је током рата 1876–1878. била смештена једна од руских војних болница.

Учитељска школа

Инвентарски број:
Ур 5884

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: Копија оригиналa
И. В. Громана

Димензије: 24 x 18 см

Учитељска школа на углу Добрињске и Улице краљице Наталије. Зграда је саграђена око 1860. године по пројекту архитекте Андрије Вуковића и сачувана је до данас. Првобитно зграда није била намењена за просветне сврхе. На фотографији је фасада према цркви Вазнесења Господњег и Улици краљице Наталије.

Напомена: Фотографија је откупљена од Војина М. Ђорђевића, фотографа, и копија је оригиналa који се тада налазио у редакцији листа "Борба".

Конак кнегиње Љубице

Инвентарски број:
ВМ Р 7655 (Ур 5053)

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Конак кнегиње Љубице у тадашњој Богојављенској, сада у Улици кнеза Симе Марковића бр. 8. Конак је 1831. године изградио, по налогу кнеза Милоша, познати неимар Хаџи-Никола Живковић. Грађен је за Милошеву супругу Љубицу и младе кнежеве Милана и Михаила, а током деветнаестог века у Конаку су биле различите државне установе. Сада је у њему стална поставка Музеја града Београда "Београдски ентеријери XIX века". Зграда је једноспратна у стилу српско-балканске архитектуре; позиционирана је на углу улица Кнеза Симе Марковића и Краља Петра и има велики плац.

На слици је и велика, зидана и засвођена капија, која је крајем XIX века срушена.

На полећини запис љубичастим мастилом: "1875. год. Београд—стари дворац [а црним мастилом и лошијим рукописом дописано] до Митрополије (Богојављенска улица)".

Конак у Топчидеру

Инвентарски број:
Ур 3773

Период: 1876–1878.

Место: Београд – Топчидер

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16 см

Конак кнеза Милоша у Топчидеру. Саграђен је 1834. године по плану и уз надзор Хаци-Николе Живковића. Зграда је спратна, грађена у стилу српско-балканске архитектуре.

После обимних рестаураторско-конзерваторских радова током седамдесетих година XX века, у Конак је смештена стална поставка Историјског музеја Србије под називом "Српска револуција 1804–1815. године".

Стари конак

Инвентарски број:
Ур 3759

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16 см

Изглед Старог конака, тј. како се некада звао "куће Стојана Симића". Кућу је за потребе Стојана Симића пројектовао и изградио, 1842, непознати аутор. Држава ју је откупила за кнеза Александра Карађорђевића. По повратку на власт династије Обреновић, објекат је служио за њене дворске и стамбене потребе. Налазио се између данашњег Старог и Новог двора у Улици краља Милана. Чеона, китњаста фасада има приземље и први спрат, а задња фасада, из баште, је приземна.

После преврата и смакнућа краљевског брачног паре Александра и Драге Обреновић, Конак је 1904. године срушен.

Напомена: Упоредити са фотографијама
Инв. бр. Ур 3760 и Ур 13856.

Башта Старог конака

Инвентарски број:
Ур 3760

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

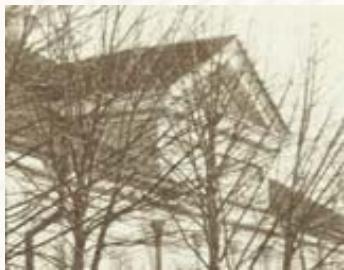
Димензије: 21,5 x 16,5 см

Башта иза Старог конака у Улици краља Милана. Видљив је део задње фасаде Конака са стражарском кућицом и густо зеленило парка са канделабром у средини.

Напомена: Види фотографије Инв.бр. Ур 3759 и Ур 13856.

Мали дворац

Инвентарски број:
Ур 4130

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16 см

Зграда на слици се налазила на позицији садашњег Старог двора, на углу Улице краља Милана и Драгослава Јовановића.

Према подацима из бившег Архива СССР-а у Москви, у тој згради се 1876. године налазио стан генерала Черњејева, а називали су је "Мали дворац".

Црква у Топчидеру

Инвентарски број:
Ур 3774

Период: 1876–1878.

Место: Београд – Топчидер

Аутор: И. В. Громан

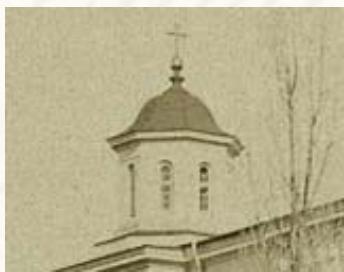
Димензије: 21,4 x 16 см

Црква у Топчидеру, саграђена, као и Конак, по налогу кнеза Милоша 1834. године. Лево од цркве је велика зграда са доксатом.

У првом плану, здесна, су два војника и коњаник, одевен у копоран оперважен белим крзном; могуће је да се ради о припаднику пратње кнегиње Наталије.

Вазнесенска црква

Инвентарски број:
Ур 3768

Период: 1876–1878.

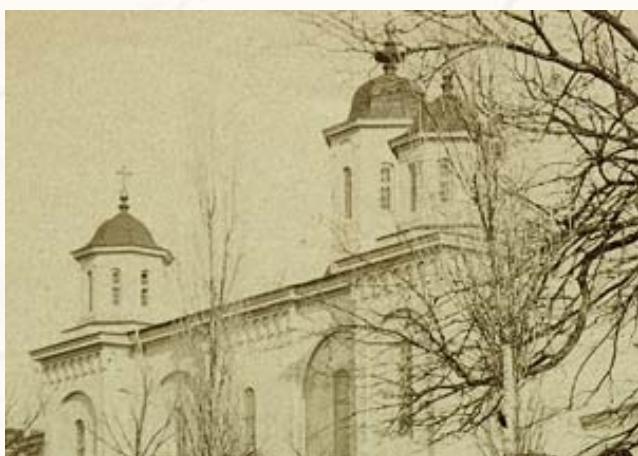
Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 cm

Црква Вазнесења Господњег (Вазнесенска црква), налази се у Улици кнеза Милоша бр. 18, између улица Краљице Наталије и Адмирала Гепрата. Црква је саграђена 1863. године и до 1867, до одласка Турака из Београда, служила је као војничка, гарнизонска црква.

На фотографији је прочеље и северна фасада. Око цркве је ограда, која сада не постоји.

По подацима које је Историјски архив Београда добио из Москве, црква се назива и "Инвалидска црква", а под дудом, који је на фотосу, су учесници Светоандрејске скупштине 1858, одржане недалеко од цркве у тзв. Великој пивари, ископали шанац.

Лутеранска црква

Инвентарски број:
Ур 3770

Период: 1876–1878.

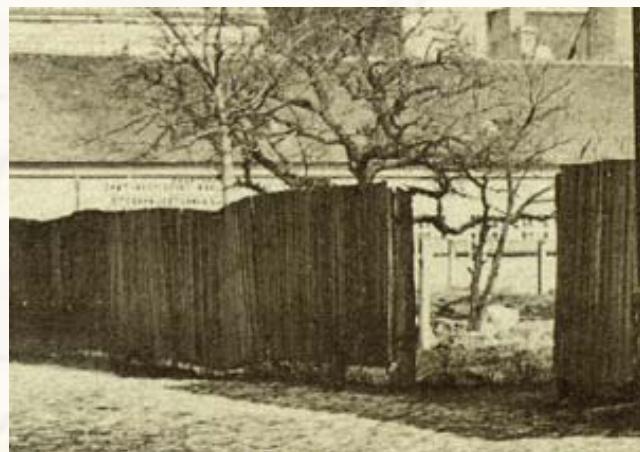
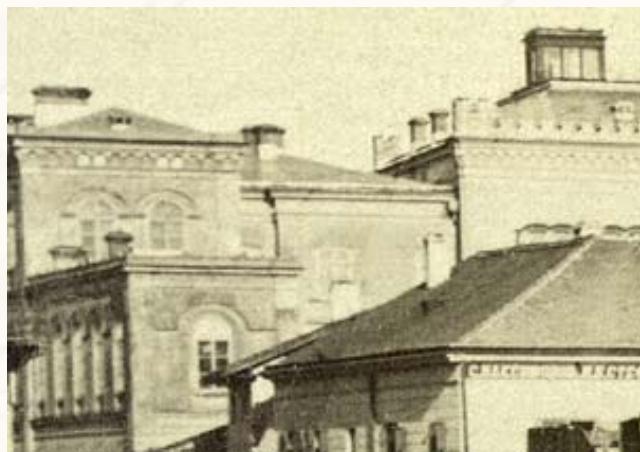
Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Лутеранска црква, у данашњој Улици Вука Караџића бр. 7. Саграђена је 1860. године по пројекту Франца Зеленог, а срушена је 1937. године. Десно од цркве је ограда црквене баште, а лево је трошна дрвена ограда око празног плаца на којем се данас налази зграда Српске академије наука и уметности.

Цамија

Инвентарски број:
Ур 3771

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Дефтердарова цамија, саграђена у XVII веку, а срушена непосредно после 1878. године, када је Србија на Берлинском конгресу добила међународно признату независност.

Цамија се налазила на углу Обилићевог венца и Улице Вука Карадића (на њеном месту је данас велика зграда и ресторан "Пролеће").

Лево од цамије се види део крова и првог спрата зграде која, у непромењеном облику, и данас постоји. У дубини слике се види део звоника Лутеранске цркве.

Тулбе

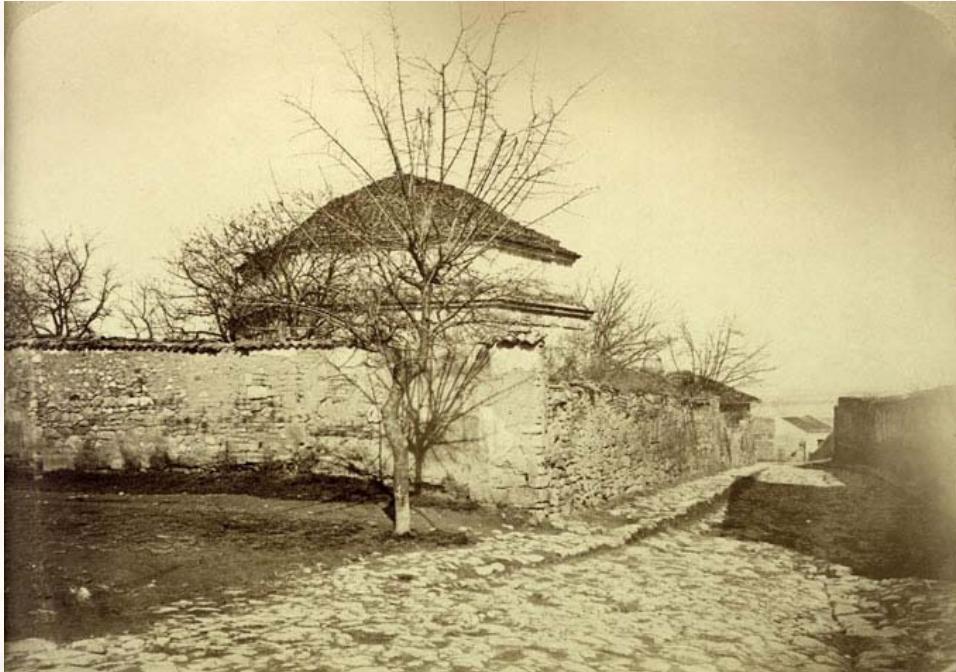
Инвентарски број:
Ур 3772

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Шеих-Мустафино тулбе, саграђено 1783–1784. године, а постоји и данас.

Тулбе се налази у дну Студентског трга, на углу Вишњићеве и Улице браће Југовића, а у њему је сахрањен Шеих-Мустафа, старешина дервиша садијског реда.

Преко каменог зида којим је простор ограђен, видљиви су само кров и тамбур тулбета.

Теразијска чесма

Инвентарски број:
Ур 3758

Период: 1876–1878.

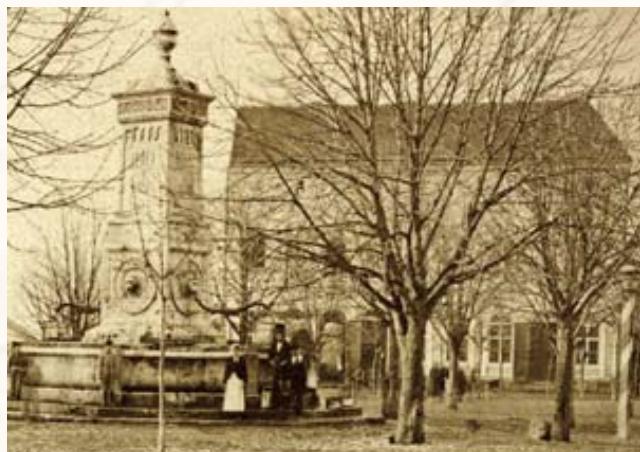
Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 cm

Теразијска чесма, подигнута 1860, а 1911. због реконструкције Теразија пренета у Топчидер. Осамдесетих година XX века враћена је на Теразије. Позиција чесме је између данашњих хотела "Москва" и "Балкан". Лево од чесме је спратна зграда, на чијем месту је касније изграђен хотел "Москва", а здесна је стари хотел "Балкан", који је средином тридесетих година XX века срушен ради градње новог хотела истог имена.

Делијска чесма

Инвентарски број:
Ур 3757

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16 см

Делијска чесма на пресеку Кнез Михаилове и Улице Вука Каракића. Чесма на слици је саграђена 1843. године на месту старије, срушене чесме. Коначно је уклоњена 1889. године, и није обновљена. Лево од чесме је кућа Јована Панђеле, подигнута 1872. године по пројекту архитекте Александра Бугарског. Панђелова кућа постоји и данас, само што је у два наврата преправљена и надзиђивана. Десно је бивши хотел "Русија", саграђен 1870. године по пројекту нама непознатог аутора.

Као и Панђелова кућа, и ова зграда је преправљана и надзиђивана, а крајем XX века је била позната као "палата Руднапа". У дубину слике се пружа Кнез Михаилова улица, у смеру Калемегдана.

Капија Карла VI

Инвентарски број:
Ур 5870

Период: 1876–1878.

Место: Београд –
Калемегдан, Доњи град

Аутор: И. В. Громан,
копија оригиналa

Димензије: 24 x 18 см

Капија цара Карла VI у Доњем граду Београдске тврђаве. Саграђена је 1736. у време аустријске управе у Београду и Србији. У улазу капије је униформисани мушкарац, а здесна је део објекта који више не постоји.

Напомена: Фотографија је
откупљена од Војина М. Ђорђевића,
фотографа, и копија је оригиналa из
албума фотографија И. В. Громана,
који се налазио у редакцији листа
"Борба".

Павиљон у Топчидеру

Инвентарски број:
Ур 3775

Период: 1876–1878.

Место: Београд – Топчидер

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Древни павиљон у Топчидеру. Павиљон је правоугаоне основе, а његов средњи део је затворен и застакљен. Истоветан павиљон је на фотографији Инв. бр. Ур 6319.

Око павиљона је широк трем. Десно од павиљона је Топчидерска црква.
Павиљон више не постоји.

Калемегдан, Доњи град

Инвентарски број:
Ур 3763

Период: 1876–1878.

Место: Београд,
Калемегдан – Доњи град

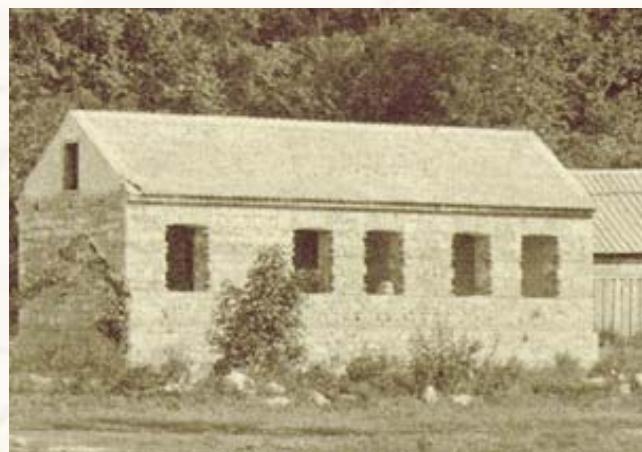
Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16 см

Доњи град Београдске тврђаве, са неколико објеката у њему. С леве стране је кућа с тремом, здесна је спратна зграда са кровом на четири воде, а између њих је мала приземљуша у изградњи.

Изнад, у Горњем граду, је Пашин конак.

Руски добровољци

Инвентарски број:
Ур 3765

Период: 1876–1878.

Место: Београд

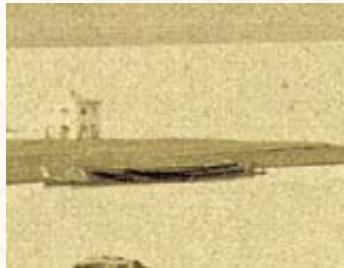
Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

На фотографији је део Београдске тврђаве, са две мале куће и групом од неколико десетина руских добровољаца—припадника "Орловске дружине".

Панорама ушћа Саве

Инвентарски број:
Ур 3766

Период: 1876–1878.

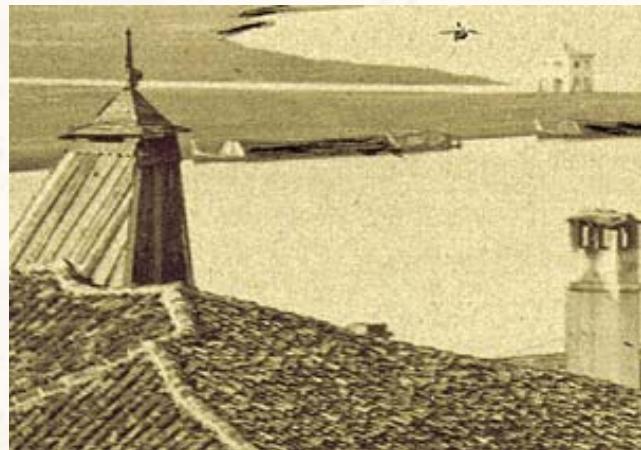
Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16 см

На фотографији је доњи део Париске улице и њено скретање ка Карађорђевој улици. Види се дуга дрвена ограда и неколико кућа, десно је пут, почетак данашњег Доњоградског булевара. У даљини преко ушћа је силуeta Земуна.

Панорама ушћа Саве

Инвентарски број:
Ур 10371

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 23,8 x 17,5 см

Приказан је поглед на ушће Саве. У првом плану су дворишта приземних кућа, које се налазе у Карађорђевој улици. Слева је велика високопартерна кућа са полуузатвореним тремом.

У средини слике су видљиве три завијорене заставе, од којих је једна, крајње лево, застава Црвеног крста.

У позадини је Велико ратно острво, а иза њега силуeta Земуна.

Развалине "Бекиног харема"

Инвентарски број:
Ур 3764

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

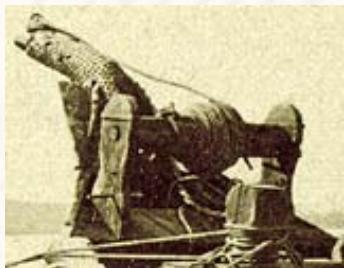
Димензије: 21,5 x 16,5 см

Развалине Бекиног харема на Варош капији. Оваква атрибуција је дата на основу података које је Историјски архив Београда добио из Централног архива СССР-а у Москви.

У првом плану је урушен бедем од камена и опеке. У позадини се види звоник Саборне цркве, на основу чега би се објекат могао лоцирати на позицију недалеко од пресека улица Цара Лазара и Грачаничке.

Пристаниште на Сави

Инвентарски број:
Ур 3767

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Савска обала код Баре Венеције. Обала је неуређена, а с леве стране фотографије је кућа на спрат, још увек неомалтерисана.

Здесна је део велике дереглије и на силазној рампи човек с лулом у народном оделу од шајака.

На том делу обале најчешће је
искрцавано огревно дрво, а у
приобаљу су биле дрваре.

Атријум Капетан Мишиног здања

Инвентарски број:
Ур 3753

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Автор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Дворишни део здања Велике школе. У дворишту је осамнаест кола Црвеног крста. Између возила и зграде су обешени болнички чаршави. У време рата у згради је била смештена и једна од болница.

Болничка соба у Великој школи

Инвентарски број:
Ур 3755

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 cm

Болничка соба у Капетан Мишином здању. У просторији, која има прозоре са обе стране, су рањеници.

У дубини собе су улазна врата, а недалеко од њих су болничарке и лекар (?).

Крај једног од шест болничких
кревета су ортопедске штаке.

Болница Црвеног крста

Инвентарски број:
Ур 6459

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 24 x 18 см

Болница Друштва црвеног крста. Приземна зграда са централно постављеним улазом и неколицина људи пред њом. На фасади зграде су две табле са амблемима Црвеног крста. На једној од табли је могуће прочитати исписани ћирилични текст "Енглеска болница". На згради су три заставе.

Зграда је у облику ћириличног слова "Г", с тим да је дворишни тракт нешто виши од уличног. Највероватније је била у Карађорђевој улици.

Напомена: Фотографија је дупликат копије Громановог оригинала који је Историјски архив Београда својевремено добио из Москве.

Болничка кола

Инвентарски број:
Ур 6381

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Автор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 19,3 x 12,8 см

Двоје болничких кола у дворишту спратне куће. На колима су заставе и табле са ознакама Црвеног крста. На једној табли је могуће прочитати ћирилични текст: "Транспорт Британског народног друштва". У дворишту је група људи са болничарком и рањеником на штакама.

Напомена: Оригинална фотографија на којој је албуминска хартија била оштећена, те је скинута са подлоге, конзервирана и подлепљена.

Откупљена је од удовице пуковника Јеремије Станојевића, гђе Софије.

Болнички павиљон

Инвентарски број:
Ур 6319

Период: 1876–1878.

Место: Београд – Топчидер

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 22,7 x 15,2 см

Болнички павиљон у Топчидеру. Павиљон је претворен у ратну болницу. Пред њим је неколико људи, а на огради трема, крај улаза, је болничарка. У првом плану фотографије је српски официр са сабљом. Истоветан павиљон је на фотографији Инв. бр. Ур 3775.

Напомена: Оригинална фотографија на којој је албуминска хартија била оштећена, те је скинута са подлоге, конзервирана и подлеђена.

Откупљена је од удовице пуковника Јеремије Станојевића, гђе Софије.

Импровизована болница

Инвентарски број: Ур 6318

Период: 1876–1878.

Место: Београд – Топчидер

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 22,2 x 13,7 см

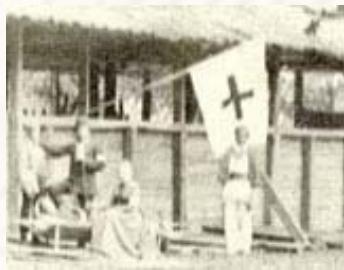
Привремена руска болница у Топчидеру смештена у импровизованој бараки, чија је дужа страна отворена, са могућношћу затварања тешким завесама. У првом плану су три болничарке, војник у рубашки и човек са ознаком Црвеног крста на левом рукаву, лекар (?).

У позадини, у бараки су кревети са рањеницима. Над сваким креветом је табла са подацима о рањенику; текст на табли је нажалост нечитак.

Напомена: Оригинална фотографија на којој је албуминска хартија била оштећена, те је скинута са подлоге, конзервирана и подлепљена.

Откупљена је од удовице пуковника Јеремије Станојевића, гђе Софије.

Болничка барака

Инвентарски број: ВМ Р 6817
(Ур 13868)

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 13,1 x 18,5 см

Отворена болничка барака,
највероватније у Топчидеру. Барака
је вероватно на брзину саграђена за
летњи смештај рањеника.

На бочној страни бараке је застава
Црвеног крста, а испред бараке је
особље болнице.

На полеђини запис љубичастим
мастилом: "Барака за време рата
1875/76, Београд [дописано]
Топчидер".

Болничка барака

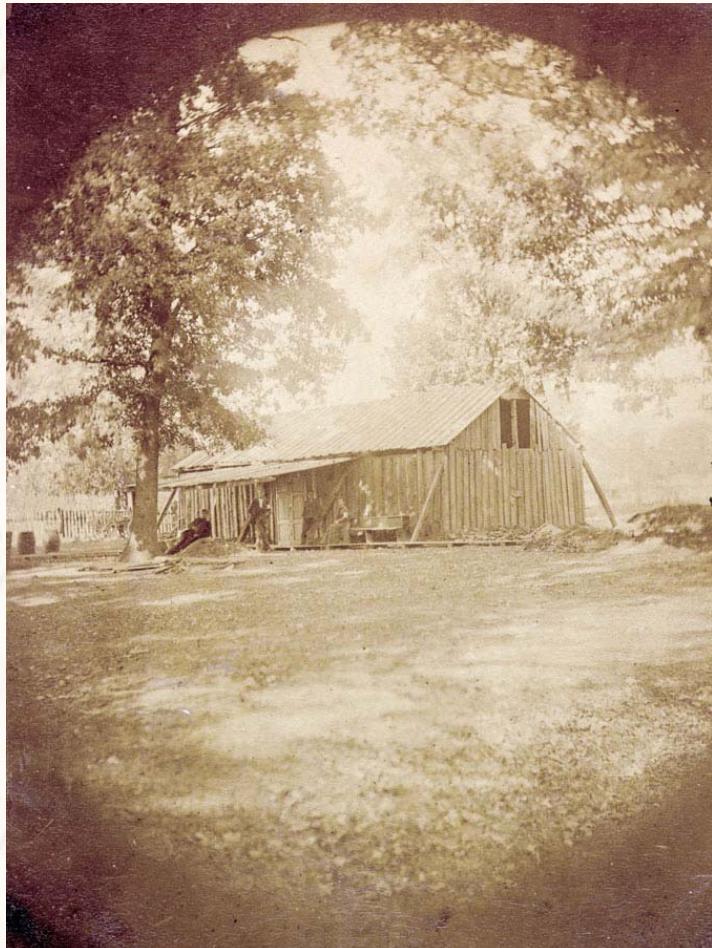
Инвентарски број: ВМ Р 7642
(Ур 13865)

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 13,3 x 17,8 см

Болничка барака, по свему на брзину склепан објекат доста великих димензија са тремом. Под дограђеним тремом је неколицина људи, од којих су двојица из редова особља. Барака је наткриљена високим дрвећем.

По записима испод и на полеђини фотографије реч је о "операцијској" – дакле хируршкој бараки, а локација би требало да је на Врачару.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1876. операцијска сала у Београду".

Болничка барака

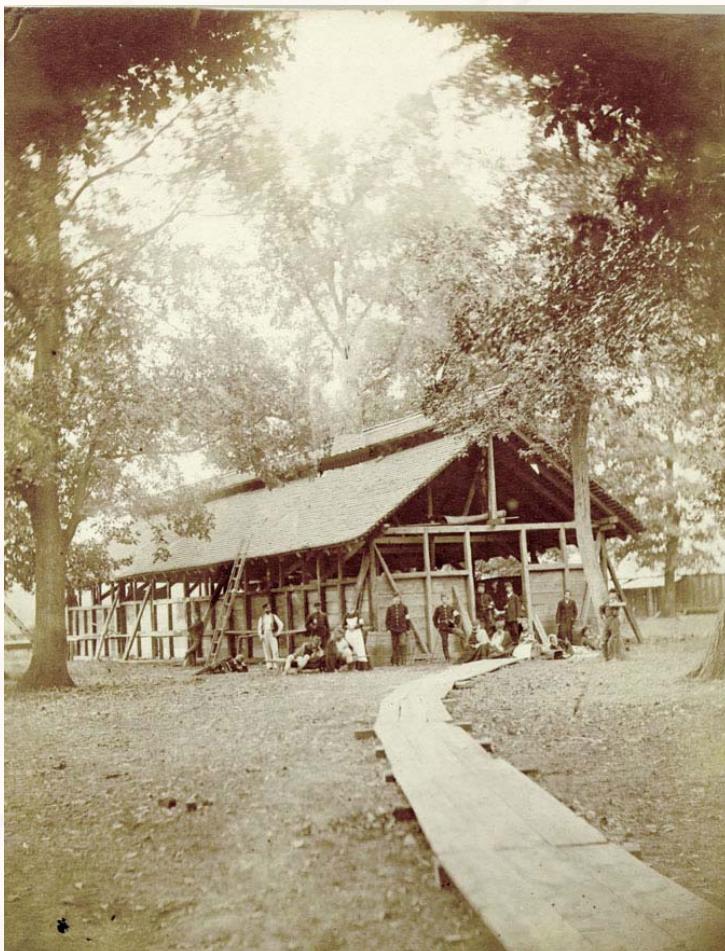
Инвентарски број: ВМ Р 7640
(Ур 13866)

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 13,7 x 18 см

Болничка барака. Импровизована, полуотворена барака, која личи на сенару, смештена је под великим гранатим дрвећем. До бараке води дашчана стаза, издигнута од терена. Испред бараке је већа група људи, рањеника и болничара, и једна болничарка. Први човек здесна, држи у левој руци пладањ с послужењем.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1876. год. Барака
(рањеници у Београду)".

Болничка шалупа

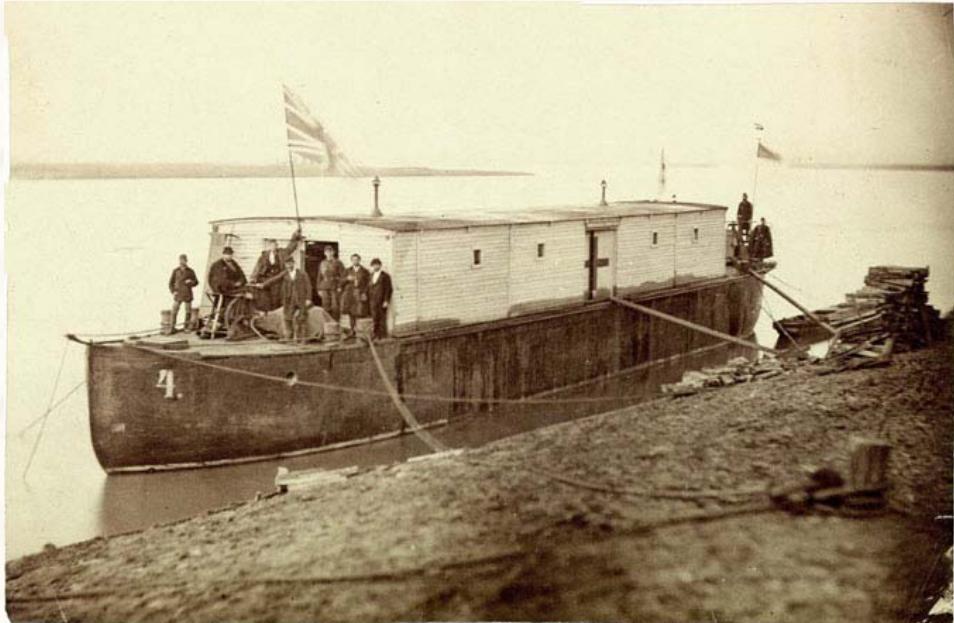
Инвентарски број: Ур 6315

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 19,5 x 12,7 см

Затворена болничка шалупа, усидрена на десној обали Саве, недалеко од ушћа. На шалупи је затворена надградња с малим прозорима, малим вратима према прамцу и великим двокрилним вратима са ознаком Црвеног крста на левом боку. На прамчаном делу корита је велика бројка "4". Над прамчаним делом надградње је британска застава, на крменом делу је застава Црвеног крста, а застава на крми је, по правилима пловидбе, српска. На предњој и задњој палуби шалупе је деветоро људи, међу којима је један у британској (?) униформи.

По свему, шалупа је служила за превоз рањеника, а могуће је да је била опремљена и амбулантом.

Напомена: Оригинална фотографија на којој је албуминска хартија била оштећена, те је скинута са подлоге, конзервирана и подлепљена.

Откупљена је од удовице пуковника Јеремије Станојевића, гђе Софије.

Болница у Вазнесенској цркви

Инвентарски број:
ВМ Р 6564 (Ур 565)

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Вазнесенска црква. У порти цркве су рањеници, болничарке и болничко особље. Током ратова 1876–1878. у околини цркве су биле неколике болнице.

Упркос запису на слици, јасно је да у порти цркве није могла бити болница, него је рањеницима, с обзиром на лепо време, уприличен одмор на свежем ваздуху, или је у питању пријем новопристиглих рањеника и њихово распоређивање.

На пољенини запис љубичастим мастилом: "Београд, болница женског друштва (Вознесенска црква)", испред тога оловком: "1876. год".

Стари конак

Инвентарски број:
Ур 13856

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 24 x 18 см

Дворишна фасада Старог конака.
Због нагиба терена зграда је са
дворишне стране приземна.

Уз зграду је стражара, а у даљини
према данашњој Улици Драгослава
Јовановића је улазна капија, тзв.
"Жандар капија".

Напомена: Упоредити са фотогра-
фијама Инв. бр. Ур 3759 и Ур 3760.

Ентеријер Старог конака

Инвентарски број:
Ур 3761

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16 см

Унутрашњост Старог конака, који је срушен после атентата 1903. године.
На фотографији је салон кнегиње Наталије Обреновић.

Ентеријер Старог конака

Инвентарски број:
Ур 3762

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16 см

Унутрашњост Старог конака, тзв.
Црвени салон кнеза Милана
Обреновића. Највероватније је то
централна просторија на спрату. У
салону су ратне заставе.

Према **белешци на полеђини**, у
питању су заставе руских
добровољаца: Орловске дружине,
Московско-Черњајевске и
Нижњеновгородске дружине.

Капетан Мишино здање, ентеријер

Инвентарски број:
Ур 3754

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

Унутрашњост Велике школе, сада Ректората Универзитета у Београду. Једна од учионица (по белешци "соба бр. 55"), преуређена је у капелу за потребе руских добровољаца и особља Руског друштва Црвеног крста.

Раковица (?)

Инвентарски број:
Фи₁ 2447

Период: 1876–1878.

Место: Раковица
код Београда

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

У првом плану фотографије група људи: свештеник (?), два човека у грађанском оделу и три сељака са дечаком одевени у народну одећу од грубе чоје.

Белешка на фотографији: "Тип српских села" – што се односи на пар кућа са кровом на четири воде покривених ћерамидом, са димњаком по средини и на један кош (амбар).

Истоветна фотографија је у Војном музеју и има белешку: "Београд 1875. [што је грешка] село Раковица".

Панорама Београда

Инвентарски број:
ВМ Р 7649

Период: 1876–1878.

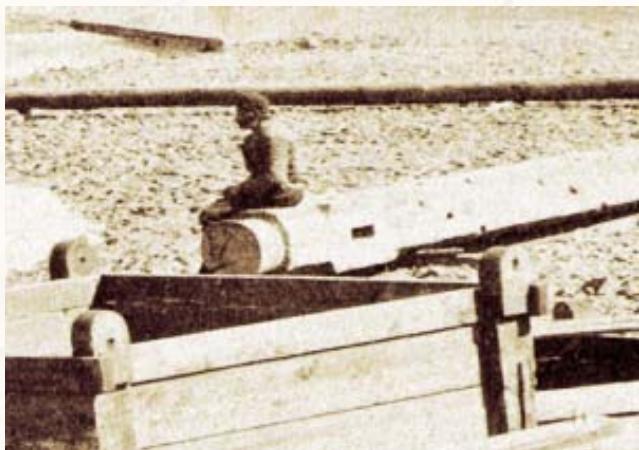
Место: Београд

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама Београда снимљена са "Баре Венеције", дакле са ширег простора савске обале, на којем је данас Железничка станица Београд.

У првом плану је гомила сандука, типизираних и окованих, са перфорираним ручицама за ношење или повезивање. Из сандука на обрађеном балвану седи дечак, а лево је група стабала која ометају поглед на део Београда код ушћа Саве.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1877. год. Београд, изглед са Баре Венеције".

Торлачка механа

Инвентарски број:
ВМ Р 7643

Период: 1876–1878.

Место: Београд, околина

Аутор: Јован Влаховић

Димензије: 21,5 x 16,5 см

На фотографији је Торлачка механа, делимично заклоњена групом високих стабала. Видљив је чеони трем механе, са девет лукова, и пред њом велика група од педесетак људи разнолико одевених у народну ношњу, али и грађанска одела.

У позадини, здесна, назиру се помоћне зграде, а слева, пред механом су војна кола са арњевима.

На полећини запис љубичастим мастилом: "1875. год. Механа у околини Београда—?".

Болничка барака

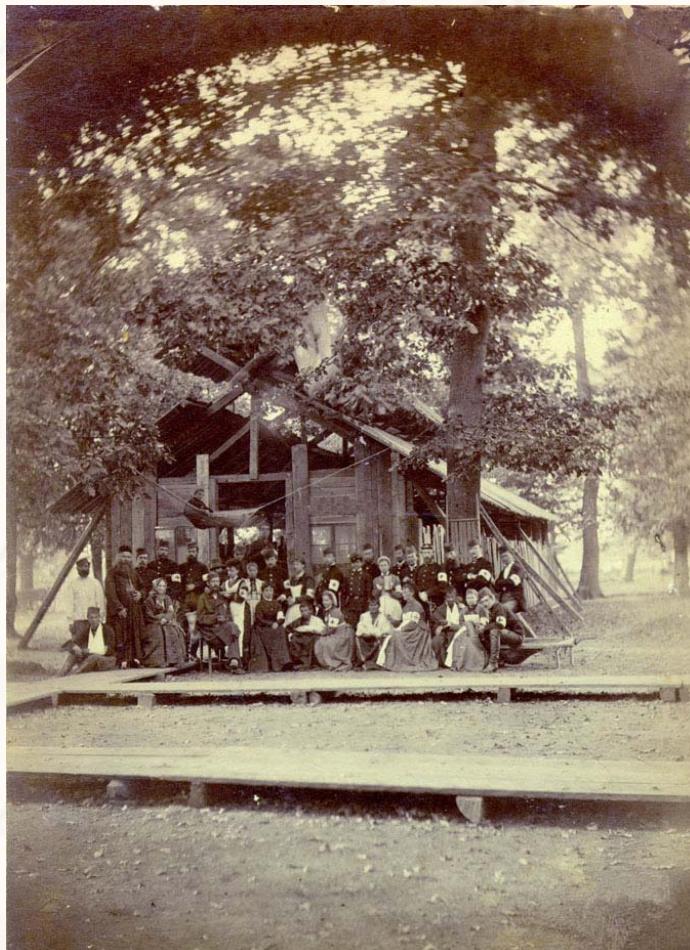
Инвентарски број:
ВМ Р 7641

Период: 1876–1878.

Место: Београд

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 16 x 21 см

Болничка барака. На фотографији је велика барака са болничким особљем испред ње. У врху улаза, на лежаљци разапетој над главама својих колега, је млада жена.

Прилаз барац су дрвене стазе, подигнуте десетак сантиметара од тла. Локација бараке би, судећи по високом дрвећу око бараке, могла да буде у Кошутњаку, или Топчидеру.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "Барака за време рата 1875/6. Београд".

УНУТРАШЊОСТ СРБИЈЕ

1. Извор Тимока
2. Село
3. Панорама Параћина
4. Празновање
5. Панорама Ражња
6. Предео под снегом
7. Сеоски пејсаж
8. Циглана
9. Панорама Алексинца
10. Панорама
11. Црквена порта
12. Панорама
13. Сеоски пејсаж
14. Планински пејсаж
15. Пејсаж
16. Панорама
17. Панорама Алексинца
18. Панорама
19. Школа
20. Начелство округа
21. Конак у Параћину
22. Транспорт болесника
23. Црква у Крушевцу
24. Манастир Манасија
25. Манастир Манасија
26. Манастир Манасија
27. Манастир светог Нестора
28. Манастир светог Нестора
29. Манастир светог Романа
30. Манастир светог Романа
31. Манастир светог Романа
32. Кнежев двор у Нишу
33. Кнежев двор у Нишу
34. Делиград
35. Циганско насеље
36. Пренос рањеника

Извор Тимока

Инвентарски број:
Фи₁ 2445а

Период: 1876–1878.

Место: Источна Србија,
околина Сврљига

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

Извор Тимока. Клисуре са ретким
огољеним дрвећем и уском речицом
брзог тока – Тимоком.

Село

Инвентарски број:
ФИ₁ 2448

Период: 1876–1878.

Место: Околина Делиграда

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

У првом плану фотографије је разваљен тор за ситну стоку, кроз који се види сеоска кућа са тремом и пред њом сељак, сељанка и (лево једва видљив) војник. Пред кућом су и две осовине са точковима (од артиљеријске каре ?), а сасвим десно део коша.

Белешка на полеђини: "Разваљена барака на Делиграду код механе".

Панорама Параћина

Инвентарски број:
ФИ₁ 2451

Период: 1876–1878.

Место: Параћин

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

Панорама, у првом плану здесна је дрвена ћуприја преко речице, а иза ње је плот. У позадини, лево, велика црква са два торња, а лево од ње мала црква, бондручара, с отвореним звоником од греда.

Белешка на полеђини: "Параћин, од конака гледајући" [мисли се на конак у којем је био стан кнеза Милана Обреновића].

Празновање

Инвентарски број:
Фи₁ 2456

Период: 1876–1878.

Место: Источна Србија

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

У првом плану је група од четрдесетак људи распоређених у полукруг, између кућа (слева се види кров једне, здесна у дубини кров друге, а у првом плану здесна је масивним каменим квадрима зидани угао треће зграде).

Слева, први који стоји је свештеник, а у средини су човек и жена, по ношњи неоспорно из Неготинске крајине. Вероватно је у питању околина Књажевца или Зајечара. У позадини су бруда.

Белешка на полеђини: "Празник Такова 20. априла 1877".

Панорама Ражња

Инвентарски број:
ФИ₁ 2457

Период: 1876–1878.

Место: Ражањ

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама варошице у долини између брда. Неколико већих кућа и с леве стране повелика црква са дрвеним звоником доста удаљеним од ње. У првом плану су оголело стабло и десет особа, мушкараца и деце, у одећи од грубе чоје.

Од стабла низ улицу су постављене бандере са разапетим жицама (две жице). Жице воде и преко грана стабла (телефрафска линија?).

Белешка на полеђини: "Ражањ, идући с Делиграда".

Предео под снегом

Инвентарски број:
Фи₁ 2458

Период: 1876–1878.

Место: Ђунис

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама суморног предела под снегом. Зараван после стотинак метара прелази у брдо, на којем су уочљива два реда разваљених плотова. У првом плану је стабло које се веома ниско грана.

Белешка на полеђини: "Профил Ђуниса са стране Св. Нестора".

На истоветном примерку Војног музеја пише: "1875. Профил Ђуниса".

Сеоски пејсаж

Инвентарски број:
ФИ₁ 2459

Период: 1876–1878.

Место: Смедерево (?),
или Београд (?)

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Приказан је сеоски пејсаж. У првом плану је сељац, главе стегнуте марамом, одевен у одећу од грубе чоје. Из силава вири ручица кубуре (или држак ножа – јатагана), а десном руком придржава лулу дугог чибука. Из њега је бунар са ћермом, из којег младић у грађанској руху узима воду. У позадини су развалини плотова и кровињара покривена сламом (трском?), а крај ње стаја.

Белешка на полеђини: "Сеоски бунар, смедеревски округ".

За исту такву слику у Војном музеју белешка гласи: "Тип сељака из околине Београда 1877".

Циглана

Инвентарски број:
ФИ₁ 2461

Период: 1876–1878.

Место: Делиград

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама, у првом плану слева пласт (или колиба) учвршћена окљаштреним гранама, а иза ископано глиниште са великим отвореном шупом за сушење опека.

У дну велика ниска зграда замандаљених прозора, а преко ње кровови три зграде. У даљини су обронци брда.

Белешка на полеђини: "Делиград".

Панорама Алексинца

Инвентарски број:
ФИ₁ 2462

Период: 1876–1878.

Место: Алексинац

Аутор: И. В. Громан

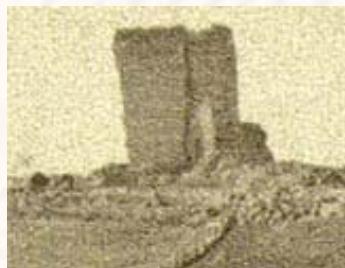
Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама варошице у долини. Густо насељени центар с великом црквом и две велике спратне зграде десно од ње. У позадини су брда.

Белешка на полеђини:
"Алексинац бр. 1".

Панорама

Инвентарски број:
Фи₁ 2463

Период: 1876–1878.

Место: Сталаћ

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

Панорама, у првом плану плот од плетера, иза њега Морава, а у позадини брдо са рушевином средњовековног града (Град војводе Пријезде).

Белешка на полеђини: "Римске развалине код Сталаћа".

Црквена порта

Инвентарски број:
Фи₁ 2466

Период: 1876–1878.

Место: Смедерево, околина

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Идиличан пејсаж. Лево од великог дрвета на терену обраслом травом, група од петнаесторо деце седи око човека у грађанском оделу с краватом око врата. Иза њих је отворени дрвени павиљон, грађен у "Г", са краћим трактом који је затворен. У позадини је снежно бела кућа са решеткама на прозору.

Крајње десно су две масивне, косе греде, вероватно део конструкције дрвеног звоника цркве.

Белешка на полеђини: "Трпезарија црквена, смедеревски округ бр. 2".

Панорама

Инвентарски број: Фи₁ 2469

Период: 1876–1878.

Место: Адровац (Горњи Адровац се називао и Грденин, а Доњи Адровац је данашња Прћиловица, недалеко од Алексинца)

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама баровитог предела, десно у првом плану сточарски заклон ограђен високим плетером.

Белешка на полеђини: "Моравска долина под Адровцем".

Сеоски пејсаж

Инвентарски број:
Фи₁ 2471

Период: 1876–1878.

Место: Падине Витковца

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Зимски пејсаж у магли. У првом плану сеоско имање са стамбеном зградом и неколико економских објеката.

Белешка на полеђини:
"Напуштено село под Витковцем".

На истоветном примерку Војног музеја пише: "Београд–околина 1875".

Планински пејсаж

Инвентарски број:
Фи₁ 2474

Период: 1876–1878.

Место: Источна Србија

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама планинског пејсажа. У првом плану лево дрво и под њим два оседлана коња, мало позади једва видљива линија воденог тока и потом стрмина. С леве стране је го каменит масив, а здесна масив прелази у пуст предео покривен посном земљом.

Белешка на полеђини: "Обала
Тимока".

Пејсаж

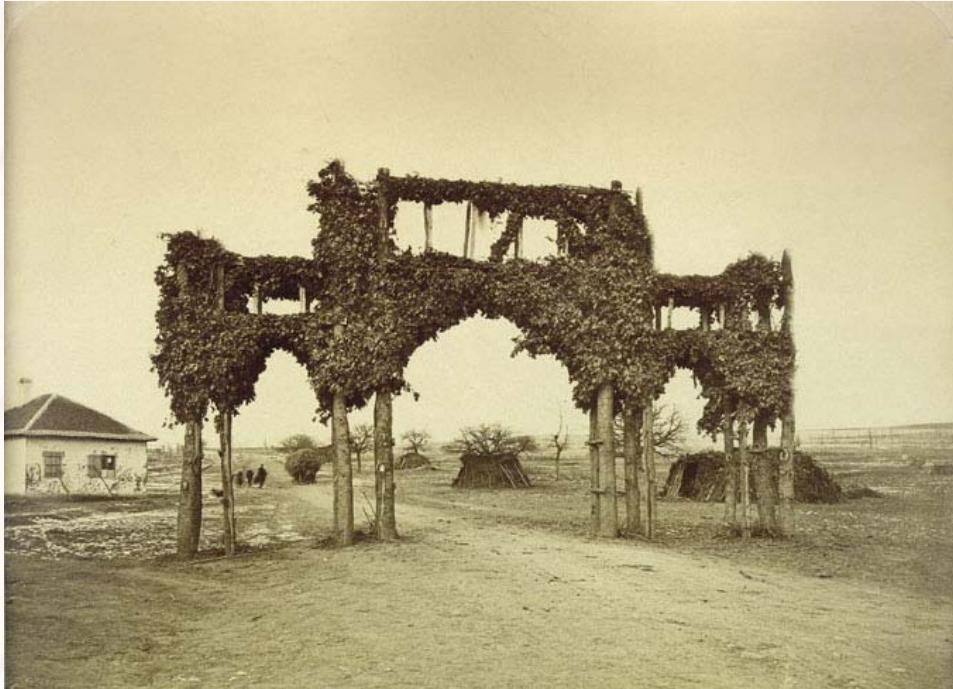
Инвентарски број:
ФИ₁ 2475

Период: 1876–1878.

Место: Делиград

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Сликом доминира огромна, од брvana направљена тријумфална капија, са великим централним и два мања бочна лука. Горњи део је сав у зеленилу.

Позади лево, лепа, мало олупана сеоска кућа, а на путу кола са сеном и група људи.

Белешка на полеђини: "Тријумф капија на Делиграду за дочек Кнежев".

Панорама

Инвентарски број:
ФИ₁ 2478

Период: 1876–1878.

Место: Падине Кревета
и Витковца

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама предела покривеног снегом. У првом плану и у позадини је кржљаво дрвеће. У средини је група мушкараца одевених у народна одела од грубе чоје, четворица од њих су глава обмотаних марамама (као Шиптари). Иза њих је кућа-талпара.

Белешка на полеђини: "Перспектива
Кревета од Витковца".

Панорама Алексинца

Инвентарски број:
Фи₁ 2483

Период: 1876–1878.

Место: Алексинац

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама варошице стиснуте у тесној долини, која се удесно шири. Истиче се неколико великих, чак спратних зграда.

Белешка на полеђини: "Алексинац бр. 2".

Панорама

Инвентарски број:
Фи₁ 2485

Период: 1876–1878.

Место: Долина
Јужне Мораве

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама моравске долине. Морава, на десној обали шумарак, лева обала (с десне стране слике) је нешто виша, неколико људи, а уз саму ивицу слике кош од плетера покривен ћерамидом.

Белешка на полеђини: "Морава".

Школа

Инвентарски број:
Фи₁ 2486

Период: 1876–1878.

Место: Делиград

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Двориште са зградом. Двориште ограђено колјем, врхова наткриљених даскама на две воде; у правилним размацима колје је ојачано јаким дрвеним стубовима који надвишавају ограду.

У дну је улаз у двориште, без вратница. На десној страни је велика приземна високопартерна зграда, са два улаза (на челу и зачелју зграде). Улази су покривени и укращени зеленилом.

Белешка на полеђини: "Генерала Черњајева штаб у школи на Делиграду".

Напомена: Упоредити са ВМ Р 6825.

Начелство округа

Инвентарски број:
Фи₁ 2487

Период: 1876–1878.

Место: Јагодина

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

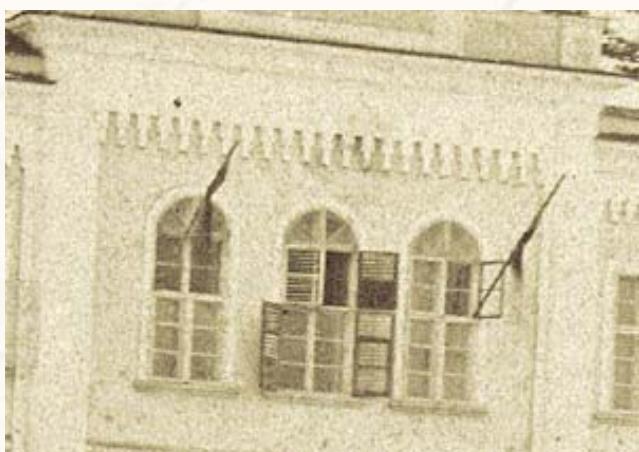
Прочеље велике зграде на спрат са централно постављеним улазом. Пред њом заснежен пуст терен, а слева под дрветом дрвени крст ограђен ретким колјем.

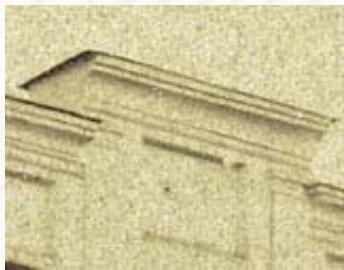
Војни музеј има слику исте зграде, само што је на тој слици видљиво да се у згради налази болница.

Зграда је начелство (округа) у Јагодини. Године 1898. је одлучено да се бивше начелство и суд округа Јагодина преправе и дају тек основаној учитељској школи интернатског типа. Зграда постоји и данас, позната као "Стара учитељска школа".

Белешка на полеђини: "Начелство у Јагодини".

Напомена: Упоредити са [Фи₁ 2472](#) и са [ВМ Р 6808](#).

Конак у Параћину

Инвентарски број:
ФИ₁ 2489

Период: 1876–1878.

Место: Параћин

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Зграда Конака у Параћину. Велика високопартерна зграда, квадратне основе, са кровом на четири воде и наглашеним прочељем.

Уз зграду је зидана, полуzasвођена капија, крај које је стражара. Пред зградом је високи јарбол. У позадини слева види се део суро обојене зграде.

Конак је стан за кнеза Милана Обреновића, и очито је тек уређен за његов боравак.

На полеђини запис: "Конак у Параћину".

Транспорт болесника

Инвентарски број:
Фи₁ 2472

Период: 1876–1878.

Место: Јагодина

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,1 x 15,5 см

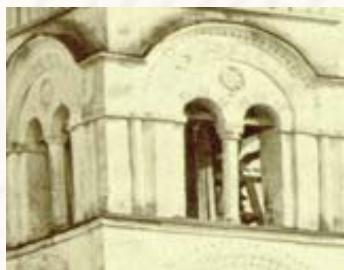
Испред зграде Начелства округа јагодинског је четворо запрежних болничких кола са болесницима спремним за транспорт. На степеништу и пред самим улазом у зграду је већа група болничког особља.

Слева је неколико мушкараца и једна жена, а иза њих је црква с портом.

На полеђини запис оловком:
"Транспорт болесника из Јагодине".

Напомена: Детаљније о згради
Начелства на фотографији Инв. бр.
[Фи₁ 2487](#). Упоредити и са
фотографијом Инв. бр. [ВМ Р 6808](#).

Црква у Крушевцу

Инвентарски број:
ВМ Р 6811

Период: 1876–1878.

Место: Крушевац

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Црква "Лазарица" у Крушевцу. Снимак приказује цркву коју је кнез Лазар саградио после 1374. и посветио св. Стефану. Црква се налази у крушевачком "Великом граду". На слици је стање после обнављања у време кнеза Милоша Обреновића. Обновом, 1904–1908, коју ју стручно извео архитекта Пера Поповић, скинути су, између осталог, спрат са куле звоника и барокни додаци на куполама.

Испред цркве, на левој страни слике, је ћерамидом покривена кућа са оградом од коља, за разлику од црквене порте која је ограђена оградом од обрађених летви, са колском и пешачком капијом. Здесна у позадини је кула средњовековног града.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1875. год. црква у Крушевцу".

Манастир Манасија

Инвентарски број:
ВМ Р 7678

Период: 1876–1878.

Место: Манастир Манасија

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Манастир Ресава, или, како се данас углавном именује, Манасија, недалеко од Деспотовца. На слици је унутрашњост тврдо грађеног манастира са манастирском црквом посвећеном св. Тројици. Манастир и цркву је, између 1407. и 1418, у клисури Ресаве пар километара узводно од Деспотовца, изградио деспот Стефан Лазаревић. Пред црквом у преграђеном манастирском дворишту је овећа група мушкараца, а лево од њих је неколико жена са децом.

Уочљиво је да је уз цркву најбоље очуван донжон, тј. Деспотова кула.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1875. год. Манастир Манасија".

Напомена: Упоредити са двема следећим slikama.

Манастир Манасија

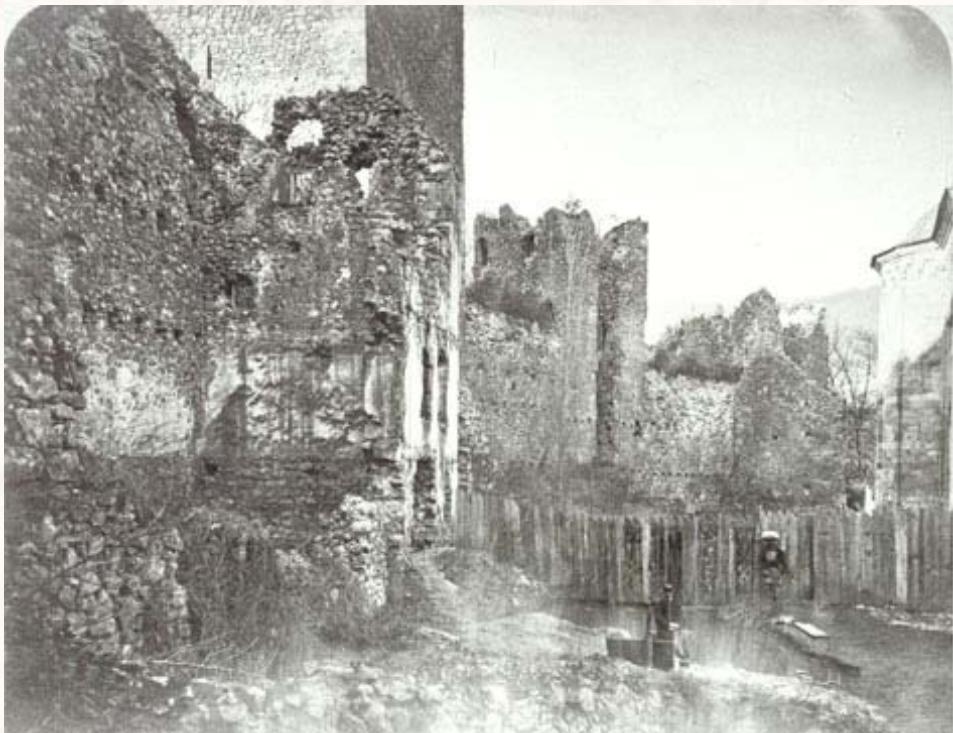
Инвентарски број:
ВМ Р 7677

Период: 1876–1878.

Место: Манастир Манасија

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Манастир Манасија, унутрашњост утврђења. Снимком доминира манастирска фортификација, тешко оштећена и урушена, сем делимично видљиве Деспотове куле, која је доста очувана.

Од претходног снимка, овај се разликује по помереном углу снимања за око 120 степени, тако да се од цркве види само мали део у десној ивици снимка, а у првом плану је задње двориште, са двоје људи.

На полећини запис љубичастим мастилом: "1875. год. Развалине града код Манастира Манасије".

Напомена: Упоредити са претходном и следећом сликом.

Манастир Манасија

Инвентарски број:

ВМ Р 6816

Период: 1876–1878.

Место: Манастир Манасија

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Манастир Манасија. На слици је братство Манастира у првом плану, а иза њих урушени зидови, капија пред којом су два човека и двоје запрежних кола.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1876. Братство Манастира Манасије код развалина градских".

Напомена: Упоредити са двема претходним сликама.

Манастир светог Нестора

Инвентарски број:
ВМ Р 7674

Период: 1876–1878.

Место: Околина села
Витковац

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Као Манастир св. Нестора означена је на овој и следећој фотографији мала једнобродна црква без звоника. Приказана црква је подигнута око 1870. године, на темељима далеко старије цркве, а народно предање вели да је та стара црква била манастирска и да ју је подигао свети Нестор, брат светог Романа.

Црква је посвећена пресветој Богородици, чија се слика налази на улазу у цркву. Пред црквом су петорица мушкараца, који су у молитвеном ставу, погнутих глава, окренути ка иконама наслоњеним на зид цркве.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1875. год. Св. Нестор".

Манастир светог Нестора

Инвентарски број:
ВМ Р 7676

Период: 1876–1878.

Место: Околина села Витковац

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 cm

На слици је уочљива позиција црквице смештене у дубоку, уску долину. У првом плану је настрешница и група мушкараца (по свему истих оних који на претходној фотографији стоје пред црквом у побожном, молитвеном ставу), у тренуцима доколице. Снимљено под истим углом, само са супротне стране цркве.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1875. Манастир Св. Нестор".

Манастир светог Романа

Инвентарски број:
ВМ Р 7673

Период: 1876–1878.

Место: Околина села
Прасковче, недалеко од
Делиграда

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

На слици је Манастир св. Романа, до којег води широк кривудав пут. У првом плану је ћуприја преко потока или јаруге, а у позадини су манастирске зграде и торањ манастирске цркве. Манастир се налази код села Прасковче, седам километара јужно од Ражња, у подножју Послонске планине. Према неким подацима, првобитни манастир потиче још из XI века, а посвећен је св. Роману, ученику св. Клиmenta, који је заједно са братом Нестором на пресеку IX и X века ширио хришћанство у овим крајевима. Св. Роман је сахрањен у манастирској цркви Благовештења, која је, како предање вели, обновљена 1796. године.

По том предању, у манастиру се лечио Ђорђе Пиле; излечен, он је успео да од турских власти издејствује дозволу за обнову манастира. Нова обнова уследила је 1857. године, а уз јужну фасаду цркве је гробна капела са моштима св. Романа. Манастир се некада звао Коњице.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1876. год, Св. Роман на Морави"; оловком досписано: "код Ђуниса".

Манастир светог Романа

Инвентарски број:
ВМ Р 7672

Период: 1876–1878.

Место: Околина села
Прасковче, недалеко од
Делиграда

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

На слици је целина манастирског комплекса. До манастира води пут, који се ту рачва. С обзиром да терен пада, манастирски комплекс је са ниже стране подзидан, а на њему је, као и око целог манастира, тараба од летава. У првом плану је звонара, иза ње црква и манастирски конак. Ниже манастира, уз сам пут је сеоска кућа. У дну слике, на путу су кола са арњевима.

Положај сниматеља је за 180 степени различит од положаја на претходној слици.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1875. год. Св. Роман".

Манастир светог Романа

Инвентарски број:
ВМ Р 7671

Период: 1876–1878.

Место: Околина села Прасковче, недалеко од Делиграда

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

На слици је манастирски конак, до којег води ћуприја за пешаке, преко јаруге кроз коју тече поточић. На мосту, пред конаком и у трему конака је десетак мушкараца, по свој прилици војника. У позадини, здесна, врх звонаре.

Запис на полеђини љубичастим мастилом: "1876. год. Св. Роман и Ђунис".

Напомена: Упоредити са две претходне фотографије.

Кнежев двор у Нишу

Инвентарски број:
ВМ Р 6824

Период: 1878.

Место: Ниш

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 16,5 x 11,8 см

Кнежев двор у Нишу. За тадашње прилике раскошна и прилично велика зграда, састављена од два објекта квадратне основе, са улазним тремом са луковима, а међусобно повезана нижим објектом. Зграда је репрезентативна и грађена је у западњачком стилу, са примесом Оријента. Пред зградом и у улазу у њу је већа група војника и цивила. Утисак је да су у току поправке, или чишћење објекта.

На полеђини запис оловком:
"Ниш: Дворац и Хаубички пук".

Напомена: Опрема фотографије је слична, рекло би се да покушава да имитира опрему Громанових оригинала. Упоредити са следећом фотографијом.

Кнежев двор у Нишу

Инвентарски број:
ВМ Р 7645

Период: 1878.

Место: Ниш

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Дворски комплекс у Нишу. Приказана су оба објекта која се виде и на претходној фотографији, само је угао снимања други. Око комплекса је ниска, зидана ограда са стубовима, између којих су метална кольца. Пред централним корпусом већег, спратног објекта, на којем се вијори застава, је зидана капија са сводом, а поред ње су стражарнице. Поред стражарница код централног улаза, у правилном размаку су постављене још две стражаре. Изграђеност ограде, централног улаза и стражара сведочи да је између два снимка двора у Нишу протекло подоста времена.

Текст на лицу фотографије није само пуко преписивање записа са полеђине, него је он и допуњен податком да је Кнежев, односно Краљев двор у Нишу спаљен од стране Бугара током окупације 1915–1918. године. Текст на лицу је записан оловком и црвеним мастилом. Рукопис оловком је скоро идентичан рукопису на полеђини.

**На полеђини запис љубичастим
мастилом: "Двор у Нишу".**

Делиград

Инвентарски број:
ВМ Р 6825

Период: 1876–1878.

Место: Делиград

Аутор: Приписана
И. В. Громану

Димензије: 16 x 12 см

На фотографији је школа у Делиграду, ограђена новом дрвеном оградом са великим славолуком на улазу у двориште. У дну дворишта је зграда са великим тремом над улазом. У позадини, слева, назире се насеље – Делиград. Пред двориштем је десетак људи.

Сама фотографија је веома необична. Њене заобљене ивице упућују на Громана, као и тоналитет саме фотографије. Збуњује невешто кадрирање. Доња половина фотоса је буквално празна – на њој су пут и необрађена земља.

Објекат школе украшен заставама је у горњој половини сасвим десно, трем школе је такође украшен. У школи се налази командно место генерала Черњајева, а вероватно се очекује долазак кнеза Милана.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1875. Школа – Делиград"

Напомена: Упоредити са [Фи₁ 2486](#).

Циганско насеље

Инвентарски број:
ВМ Р 7681

Период: 1876–1878.

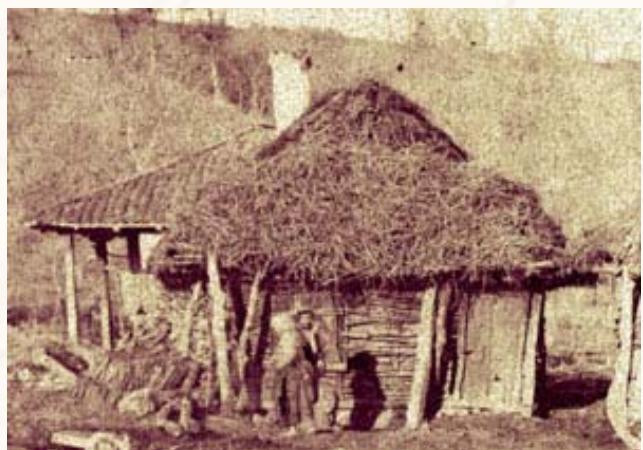
Место: Ражањ

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Циганско насеље код Ражња. На слици је пет циганских чатмара, овалне основе, купастих сламних кровова. На много места је блатни леп отпао и види се уплетено грање, костур кућица. Пред кућама је неколицина људи.

Краје лево и у позадини се назиру две сеоске куће, квадратне основе, са кровом на четири воде, једним димњаком и са тремом.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1876. год. Цигански 'табор' код Ражња".

Пренос рањеника

Инвентарски број:
ВМ Р 6808

Период: 1876–1878.

Место: Јагодина

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Пренос рањеника. У великом плану на фотографији су болничка кола са подигнутим арњевима. Из арњевима болничари износе носила са рањеником. У колима су још два рањеника, од којих један седи. Поред кола је рањеник са превијеном десном руком. Сцена је снимљена у Јагодини, пред улазом у Начелство округа јагодинског. Фотограф је, кадрирајући слику, ставио пред њу црни лучни заслон, тако да на први поглед објекат Начелства подсећа на зграду Ректората Универзитета у Београду.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1875. Београд—пренос рањеника". Изнад дописано оловком: "Јагодина".

Напомена: Упоредити са [Фи₁ 2472](#) и са [Фи₁ 2487](#).

ФРОНТОВИ

1. Развалине
2. Напуштен турски положај
3. Смена на положају
4. Командни положај
5. Згариште
6. Ратни положаји
7. Пејсаж
8. Згариште
9. Ратни положаји
10. Положаји
11. Развалине
12. Панорама
13. Размена заробљеника
14. Размена заробљеника
15. Ратни положај
16. Артиљеријски штаб
17. Пуковско превијалиште
18. Предстража
19. Болесничке бараке
20. Народна механа
21. Панорама Књажевца
22. Рушевине
23. Панорама Књажевца
24. Ратни положај

Развалине

Инвентарски број:
Фи₁ 2450

Период: 1876–1878.

Автор: И. В. Громан

Место: Падине Тресибабе

Димензије: 21,4 x 16,5 см

Панорама пустог предела. У првом плану, здесна, развалине, боље речено остаци, неке цркве. Лево од ње је полуукопана кућа прекривена сламом и грањем, а у позадини је зид.

Белешка на полеђини: "Механа на Тресибаби".

Напуштен турски положај

Инвентарски број:
Фи₁ 2454

Период: 1876–1878.

Место: Каоник,
околина Ђуниса

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

Суморни зимски пејсаж, у даљини снежна брда. У првом плану здесна, полуукопан објекат од камена и земље, покривен земљом. Улаз му је сасвим десно. Над покривком је људска лобања са, зачудо, очуваном крагном кошуље и горњим делом руха.

Можда је у питању свештеник којем је, по старом турском обичају, одрана кожа с главе, напуњена сламом и послата надлежној команди, а остатак стављен на ову избу.

Белешка на полеђини: "Турска барака код Каоника".

Смена на положају

Инвентарски број:
Фи₁ 2460

Период: 1876–1878.

Место: Непознато место

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Велика група војника и старешина, пешака и коњаника. Појединци су наоружани револверима, сабљама, а један и ручним бомбама.

Белешка на полеђини: "Измена 19/I 1877".

Командни положај

Инвентарски број:
Фи₁ 2465

Период: 1876–1878.

Место: Делиград, околина

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

Сиромашан сеоски пејсаж. У првом плану, слева, је задњи део војних транспортних кола, потом празан простор и неколико полуукупаних и закамуфлираних објеката. Улаз у земуницу (?) с леве стране је заклоњен високом оградом од плетера.

Белешка на полећини:
"Официрске бараке на Делиграду".

Згариште

Инвентарски број:
Фи₁ 2468

Период: 1876–1878.

Место: Ђунис

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Слика потпуно изгореле велике куће; цели су само носећи, спољни зидови и осам димњака. У позадини су бруда.

Белешка на полеђини: "Ђунис наспрам Св. Романа [Св. Роман је манастир] и изгорела механа на моравској Ђуприји".

Ратни положаји

Инвентарски број:
Фи₁ 2470

Период: 1876–1878.

Место: Ђунис, околина

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

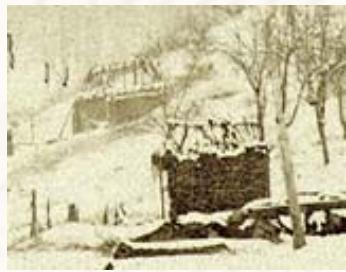

Панорама, у првом плану је старо дрво дебelog стабла, лево од њега ред врба (?) и Морава, а десно у даљини брдо које се стрмо спушта ка Морави.

Поред дрвета је човек у униформи, а иза дрвета линија ровова. На хрпту брда је јарбол са заставом.

Белешка на полеђини: "Морава и последња редута ђуниска".

Пејсаж

Инвентарски број:
Фи₁ 2476

Период: 1876–1878.

Место: Ђунис, околина

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 cm

Панорама снегом покривеног пејсажа, с леве стране раван, шумовит, а са десне го, брдовит терен. У средини развалине куће и сушара за сено.

Белешка на полеђини: "Место са ког су Турци 9. окт 76. Ђунис узели".

На истоветном примерку Војног музеја пише: "Пут за манастир Раковицу 1876".

Згариште

Инвентарски број:
Фи₁ 2479

Период: 1876–1878.

Место: Каоник, десетак
километара западно од
Крушевца

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама равничарског пејсажа покривеног снегом. У позадини слева кржљавог дрвећа, а у првом плану остатак срушене куће.

Сасвим десно је овећа зграда покривена сламом (?) – вероватно стаја.

Белешка на полеђини: "Турско
згариште код Каоника".

Ратни положаји

Инвентарски број:
Фи₁ 2480

Период: 1876–1878.

Место: Долина
Јужне Мораве

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Широка панорама равнице, која се у дубини завршава хрптом ниских брда. У првом плану је део села испресецан шанчевима—"Моравска долина село Делиград, шанчеви на Делиграду", иза тога је "Ђунис", а у позадини слева на десно су "Јастребац и Кревет"; десно од Ђуниса који се познаје по јарболу са заставом су "Каоник" и "Гора св. Романа" и "Редути на Кривом вису"

(сви наводи су рашчитани из текста испод слике).

Белешка на полеђини: "Моравска долина између Делиграда и Ђуниса".

Положаји

Инвентарски број:
ФИ₁ 2481

Период: 1876–1878.

Место: Делиград, околина

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама. Здесна у првом плану је задњи део војних кола, а иза њих део велике зграде с улазом под тремом, испод којег је улаз у подрум. Слева је ред слабог дрвећа, а у позадини обриси брда.

Белешка на полеђини: "Шума у којој је арт.[иљеријски] штаб, шанци и болница на Делиграду".

Развалине

Инвентарски број:
Фи₁ 2482

Период: 1876–1878.

Место: Нишевац, село
недалеко од Сврљига

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 cm

Слика уске долине која нагло прелази у високи каменити масив, на чијој се ивици виде остаци два објекта. Здесна у долини је овећа полуукопана зграда у облику ћириличног слова "Г". На размеђу долине и стеновитог масива је речни ток.

Белешка на полеђини: "На Тимоку
развалине турских утврђења код
Нишевца".

Панорама

Инвентарски број:
Фи₁ 2488

Период: 1876–1878.

Место: Велики Шиљеговац
(на средокрајни Крушевач–
Алексинац)

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Панорама. У средини обрађено поље, оивичено шипражјем у цвату, а у даљини ниска брда.

На хрпту брда, по средини слике, јарбол са заставом.

Белешка на полећини: "Позиција
шиљеговачка и јастребачка".

Размена заробљеника

Инвентарски број:
Фи₁ 2453

Период: 1877.

Место: Непознати локалитет
на српско-турској граници

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 18,8 x 13,8 см

Размена заробљеника на граници. У првом плану слева је група српских официра, а иза њих у два реда постројени заробљени турски војници, спремни за размену. Иза заробљених Турака је неколицина српских војника, стражара на коњима.

На полеђини је запис оловком:
"Измена 19-I-1877 [по старом
календару] на граници".

Размена заробљеника

Инвентарски број:
Фи₁ 2477

Период: 1877.

Место: Непознати локалитет
на српско-турској граници

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 19,2 x 14 см

Размена заробљеника на граници. У првом плану је група старешина српске војске који су прихватили размење. Позади њих је велика, у неколико редова постројена, група српских војника ослобођених из турског заробљеништва.

На полеђини је запис оловком:
"Враћени заробљеници 19/I.77.
(осим официра који су се напред
иставили)".

Ратни положај

Инвентарски број:
Фи₁ 2467

Период: 1877–1878.

Место: Околина Ђуниса

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,7 x 15,2 см

Ратни положај недалеко од Ђуниса. Суморни, снегом покривен, пејсаж са плетаром међу дрвећем с леве стране и сељачком чатмаром у дубини слике здесна. Око долине су висови. У првом плану, из снега целца вире два скоро оглодана костура.

На полеђини запис оловком: "Остаци словенске браће код Ђуниса".

Поређење слике и записа наводи на помисао да је у питању положај, после дugo времена ослобођен од Турака, којима није ни на паметпало да сахране погинуле војнике, добровољце (због тога стоји "...словенска браћа..." у запису), највероватније Русе, а могуће је да се ради и о припадницима бугарских добровољачких формација.

Артиљеријски штаб

Инвентарски број:
Фи₁ 2484

Период: 1876–1878.

Место: Околина Делиграда

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,9 x 15 см

Артиљеријски штаб је смештен на ивици пропланка иза којег је ретка шумица. У првом плану је штабна барака, полуукопана и споља заштићена насутом земљом, која досеже до стрехе.

Слева, пред улазом у бараку, војник предаје рапорт старешини (пуковнику Максимовићу?), а здесна, од првог плана па у дубину слике, је овећа група старешина и војника са одложеним оружјем, у тренуцима војничке доколице.

На пољини оловком: "Артиљеријски штаб пуковника Максимовића на Делиграду".

Пуковско превијалиште

Инвентарски број:
ВМ Р 6603

Период: 1876–1878.

Место: Делиград, околина

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Пуковско превијалиште код Недићевог хана, крај Делиграда. У првом плану фотографије је велика група војника, покретних и непокретних рањеника на носилима. Здесна су троје празних стандардних носила, а слева су полуслопљена, нестандардна импровизована носила са мрежом. У средишту фотографије је лекар (?) у униформи и са одликовањем на грудима, који клечи над рањеником, и официр ослоњен на сабљу.

У позадини здесна је хан са великим вењаком у прочелју. Крајње лево су војна болничка кола.

На полеђини запис љубичастим мастилом: "1876. год. Пуковско превијалиште код Делиграда" и додато оловком: "В. [можда Војна] Б. [Болница] код Недићевог хана".

Предстража

Инвентарски број:
ВМ Р 6820

Период: 1876–1878.

Место: Ђунис

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Предстража код Ђуниса. На слици је суморни, пуст предео. У првом плану су три војника и њихове, у купу сложене пушке. Иза њих, на улазу у земуницу, чији кров доминира средином фотографије, још један војник. Недалеко од њега су два официра. Десно, горе, је стражар – осматрач.

На полеђини љубичастим мастилом
запис: "1876. предстража код Ђуниса".

Болесничке бараке

Инвентарски број:
ФИ₁ 2455

Период: 1876–1878.

Место: Ђуприја

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

У првом плану су три топа, цевима окренута полудесно, а иза њих две бараке, од којих је лева нешто већа ивиша. Кота терена је нешто нижа према сниматељу. Сасвим лево, у даљини, кржљаво дрвеће.

Белешка на полеђини: "Болесничке бараке у Ђуприји на Морави", што је вероватно тачно, за разлику од белешке на примерку Војног музеја, на којем је назначено да су то "Топови у Горњем граду [Београдске тврђаве] 1875/76" – што је готово немогуће.

Народна механа

Инвентарски број:
Фи₁ 2473

Период: 1876–1878.

Место: Делиград

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,5 см

Полуукопана настрешница, испред ње бурад, около војници, слева група од шест официра седи за столом и пије. Терен се спушта у дубину слике, назиру се кровови и снегом покривена поља у измаглици.

Белешка на полеђини: "Народна механа на Делиграду".

Панорама Књажевца

Инвентарски број:
Фи₁ 2452

Период: 1876– 1878.

Место: Књажевац

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

Панорама полуразрушене паланке са црквом у средини. У првом плану, здесна, сасвим разорена кућа.

Белешка на полеђини:
"Књажевац, позиција Тресибабе".

Рушевине

Инвентарски број:
Фи₁2449

Период: 1876–1878.

Место: Књажевац

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

Панорама, речни ток, у позадини ћуприја. С леве стране је спратна зграда, разрушена и без крова, а пред њом гомила шута. У првом плану слева, недалеко од речног тока, зид срушеног објекта, који на први, недовољно пажљив поглед, оставља утисак обалоутврде (кеја).

Белешка на полеђини: "Тимок
код Књажевца".

Панорама Књажевца

Инвентарски број:
Фи₁ 2446

Период: 1876–1878.

Место: Књажевац

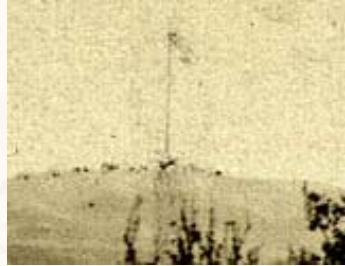
Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,4 x 16,5 см

Панорама Књажевца са брдима у даљини. Види се део Књажевца са доста спаљених и полуразрушених кућа.

У средини фотографије је ћуприја преко Тимока.

Ратни положај

Инвентарски број:
Фи₁ 2464

Период: 1876–1878.

Место: Зајечар

Аутор: И. В. Громан

Димензије: 21,5 x 16,6 см

Панорама, у првом плану обрано кукурузиште, а иза њега воћњак, око којег су сеоске стамбене и привредне зграде. Зграде са десне стране се виде јасно, остале се тек назиру. У позадини је хребат бруда ретуширан тачкицама, с огромним јарболом и заставом.

Белешка на полеђини: "Зајечарска позиција. Источна Краљевица".

Катарина Томашевић

Музички живот Србије у другој половини 19. века

Сусрет са збирком фотографија И. В. Громана представља драгоцену искуство за сваког истраживача српске културне историје. Широко отварајући видике ка прошлости Београда и Србије, Громанов албум речито сведочи о узбудљивим и тешким годинама током којих је млада српска држава, упркос драми ратних страдања и тешке опустошености земље, са оптимизмом и еланом градила нове стазе које ће српски народ и његову културу приближити и прикључити актуелним европским токовима. Тај аутентично документарни, репортерски калеидоскоп слика Србије из година током којих је Громан боравио у престоничком Београду, путовао Србијом и бележио трагичне и суморне призоре са фронтова српско-турског рата, дарује једну објективну и неприкосновено реалистичку димензију постојећим историјским прегледима српске културне баштине. Уверљивији и сликовитији од бележака и сећања европских путописаца који су походили Србију у 19. веку, Громанови фотографски записи неумољиво позивају историчара да с посебном пажњом и поштовањем изнова сагледа и вреднује напоре, достигнућа и доприносе културних прегалаца епохе.

У светлу слике коју ова изузетна збирка фотографија пружа о Београду и Србији крајем осме деценије 19. века, и историја српске музике тог доба такође добија специфично осветљење. Походећи уз Громанову помоћ српску престоницу тог времена, корачајући београдским улицама и трговима, пролазећи поред Вазнесенске цркве, упознајући се са отменим ентеријером конака кнегиње Наталије, залазећи у српска села и пратећи ратне походе српске војске, познавалац ондашњих

музичких прилика не може а да не застане импресиониран интензитетом и богатством музичког живота који се паралелно одвијао како под црквеним сводовима и у манастирима, тако и на позоришним сценама, концертима војних оркестара и многобројних певачких друштава, у салонима српског грађанства, у свакодневном животу српског сељака и ратника...

Приређујући избор музике за ово издање Громанових фотографија, намера нам је била да, следећи логику тематских целина збирке, прикажемо најрепрезентативније сегменте српске музичке културе друге половине 19. века. Нажалост, с обзиром на оскудну заступљеност музичких остварења тог доба у домаћој дигиталној дисковографији, у формирању коначне селекције овде заступљених музичких нумера, били смо принуђени да учинимо низ компромиса. С једне стране, у овај музички албум који илуструје време Громановог боравка у Србији нису, на пример, из разлога технолошке природе, ушли раритетни студијски снимци оркестарске музике и обрада народних мелодија пионира српске музике Јосифа Шлезингера (1794-1870), као ни снимци клавирских композиција Корнелија Станковића (1831-1865), објављени на LP плочама. Исти разлози стајали су на путу и жељи да значајан опус популарних родољубивих хорских песама представимо у њиховом аутентичном, чисто вокалном облику. С друге стране, с обзиром на то да су многе странице партитура у то време активних музичких стваралаца до дан-данас остале "неозвучене", определили смо се да у овај музички албум уврстимо и хорске композиције и соло-песме које, мада млађе по времену настанка, припадају истом стилском кругу и успостављају континуитет са духом српске уметничке музике седме и осме деценије 19. века.

Први тематски блок Громанових фотографија, окупљен под насловом **Београд са околином**, прати неколико група музичких примера које, свака за себе, говоре о најзначајнијим подручјима музичког живота престонице.

Плодан развој хорског стваралаштва, омогућен интензивном активношћу многобројних певачких друштава и њихових марљивих хоровођа, илустровали смо врхунским композиторским остварењима Корнелија Станковића (1831-1865) и Стевана Стојановића Мокрањца (1856-1914), двојице најистакнутијих личности српске музике романтичарског доба. Својим укупним ангажовањем у раду Београдског певачког друштва, које је од 1853. године чинило не само жижу и стожер музичког живота престонице, већ је и својим честим концертним гостовањима у земљи и иностранству одиграло непроцењиво велику улогу у развоју српске музичке културе, Корнелије и Мокрањац исписали су златне странице његове историје. Врсни познаваоци и записивачи усмене традиције црквеног појања, обојица су дали надахнуте прилоге подручју црквене хорске вишегласне музике. Опус црквене музике Корнелија Станковића представљен је фрагментом (*Канон евхаристије*) из *Литургије св. Јована Златоустог*. Прво штампано издање партитуре ове Корнелијеве *Литургије* угледало је светло дана у Бечу, 1862. године. Смиреном лепотом досежући сам врх укупних естетских домета српске уметничке музике, одабрани ставови из истоимене *Литургије* (1895) Стевана Стојановића Мокрањца (*Херувимска песма* и *Тебе појем*), употребују слику о плодним развојним токовима националне црквене музике романтичарске епохе.

Духовита композиција *Козар* (1904), тај минијатурни бисер српске хорске литературе, као и *Једанаеста руковет* (*Песме из старе Србије*, 1905) Стевана Стојановића Мокрањца, означавају у нашем музичком албуму такође врхунце стасавања традиције српске **световне хорске музике** 19. века. Следећи дух музичке епохе европског романтизма и његовог национално усмереног идеолошког програма, највећи број музичких стваралаца активних у Србији током друге половине 19. века препознао је у српским народним мелодијама и играма неисцрпне руднике надахнућа и у њима открио непресушне изворе свеже и аутентичне музичке експресије. "Сплетови",

"смеше" и "венци" српских народних мелодија хармонизованих за хор, чине групу најраспрострањенијих и најпопуларнијих жанрова српске музике романтичарског доба. Међу Мокрањчевим истакнутним претходницима на пољу хорских обрада народних песама, посебно се издвајају Кornелије Станковић и Јосиф Маринковић (1851-1931). Интелигентно и зналачки приступивши хармонизацији и драматуршкој организацији брижљиво пробраних народних песама, вешто применивши сазнања о вокалном контрапунку стечена током година студија у Минхену (1879-1883), Риму (1884-85) и Лajпцигу (1885-87), Стеван Стојановић Мокрањац је даровао српској музичи романтичарског доба циклус од петнаест хорских *Руковети* (1883-1909). Већ у очима Мокрањчевих савременика, *Руковети* су биле препознате као најуспелија остварења српске хорске музике. У виђењу, пак, Петра Коњовића (1883-1968), Милоја Милојевића (1884-1946) и Стевана Христића (1885-1958), Мокрањчевих непосредних следбеника и неимара епохе музичке Модерне у првој половини 20. века, *Руковети* су имале смисао светионика и путоказа на њиховом путу остварења програма савремене српске музике националне оријентације.

Следећа група музичких примера који илуструју најтипичније жанрове српске уметничке музике 19. века обухвата три **соло-песме** уз клавирску пратњу. Пракса солистичког певања уз пратњу клавира или гитаре, као и мањег инструменталног ансамбла, успостављена је у српској музичи још у последњим деценијама 18. века. Форма песме уз инструменталну пратњу била је посебно негована у домовима младог грађанства у српским градовима на аустријској територији. Нови импулс развоју солистичког певања дали су композитори Јосиф Шлезингер и Никола Ђурковић (1812-1875), чији је рад најприсније повезан уз развој *комада са певањем* као најраспрострањеније и најпопуларније форме српског позоришта романтичарског доба. Делећи са савременицима – Вуком Стефановићем Каџићем, Бранком Радичевићем,

Јованом Суботићем и Стевом Тодоровићем – велику љубав и поштовање према народној уметничкој традицији, Корнелије Станковић је средином 19. века на терену прибележио, а потом и уметнички стилизовао велики број српских народних мелодија. Објављене у Бечу, три драгоцене Корнелијеве збирке *Србских народних песама* (1859, 1862. и 1863), представљају нови корак у националном развоју форме песме са клавирском пратњом. Остајући током епохе романтизма у жижи пажње српских композитора, дух народне и градске песме прожимао је и њихове најуспелије соло-песме оригиналне мелодијске инспирације. Врста уметничке севдалине издвојила се у последњим деценијама 19. века као типична и веома популарна национална варијанта *Lied-a*. Том типу припадају и две соло-песме у нашем музичком албуму: *Веруј да те љубим*, новосадског композитора Исидора Бајића (1878-1915), и *Да су мени очи твоје* (стихови Јована Илића) Београђанина Станислава Биничког (1872-1942). Јосифу Маринковићу (1851-1931), аутору треће соло-песме, компоноване по стиховима Јована Јовановића Змаја (*Ала је леп...*), припада посебно истакнуто место у историји српског романтичарског *Lied-a*. Налазећи подстицаје у врхунским поетским остварењима савременика, Маринковић управо у жанру соло-песме исписује најуспелије странице свог опуса.

Дубоко прожета и саживљена са духом народа, српска уметничка музика романтичарског доба лако је налазила пут до срца публике. Силазећи са позоришне сцене или са концертног подијума, многе позоришне и соло-песме познатих српских композитора биле су радо прихваћене и даље певане као *народне* у домовима српског грађанства. Међу и данас популарним, такозваним *старим градским песмама*, није мали број оних чије су мелодије још у 19. веку исписали српски композитори. У доба настанка Громанове збирке, у музичком животу Београда и свих већих српских градова лагано је стасавала традиција **градске песме и игре**. Неговане на дворским пријемима и на баловима, на школским славама и на

приредбама певачких друштава, градске песме и игре живеле су и у салонима имућног грађанства. Само мали фрагмент богатог и разноврсног фонда српске грађанске музике представљен је у **трећој групи примера**, којом музички илуструјемо тематски блок фотографија **Београд са околином**. Оставши позната и радо певана до данашњих дана, стара градска песма *Кад се сетим мила душио* испевана је по стиховима Јована Јовановића Змаја. На основу тог податка може се претпоставити да је настала и била певана већ крајем 19. века. Из истог времена највероватније потиче и *Бојерка (Кокоњешице)*, српско градско коло које се играло са пуно грациозности и умереним кораком. Полетна игра *Српкиња*, са музиком Исидора Бајића, постала је широко позната у српству након што је играна и певана (са текстом *Oj Српкињо, буд' орна...*) у једном позоришном комаду извођеном крајем 19. века на сцени Српског народног позоришта у Новом Саду. С поштовањем негујући у 20. веку традицију изворне народне и старе градске песме, виолиниста Властимир Павловић Царевац (1895-1965) је ушао у историју српске музике не само по томе што је у својим надахнутим извођењима чувао од заборава музичко наслеђе минулог доба, већ и по свом стваралачком доприносу. Његова варијанта мелодије *Свilen конац* и данас се сматра једном од најлеших српских инструменталних мелодија.

Музика приложена уз **други тематски блок** Громанове збирке фотографија (**Унутрашњност Србије**), обухвата најтипичније примере фолклорне, **вокалне** и **инструменталне** музичке традиције крајева у којима је Громан боравио. Избор у групи **вокалне музике** отвара *митолошка* песма из Хомоља (*Девојка се сунцу противила*). Из топличког краја потичу **обредне** *Лазаричке песме*, док две следеће нумере, текстом тематски везане уз реку Мораву (прва, љубавна, *Ветар дува од Мораве*, и друга, *Што Морава мутна тече*, на бас), представљају шумадијски регион. Музика таковског краја илустрована је једном жетелачком (*Из камена вода текла*), једном карактеристичном песмом на бас (*Ветар дува од*

Мораве) и епском песмом уз гусле (*Гусле моје, дрво јаворово*). Још један занимљив пример вокалне народне епике (*Фала Богу, фала јединоме*) потиче са Косова. Тип седељачке песме заступају песме *Три ливаде* (из околине Больевца) и *Студена вода ледена* (Југоисточна Србија). Из региона Црноречја издвојили смо пример такозваног басирачког начина певања (*Јанко проси*), док форму песме уз игру репрезентује напев из околине Ниша (*Кукај, кукај, медено, ледено*).

Групу примера којом је илустрована **инструментална народна традиција** чине играчке мелодије на *свирали* (*Шестица/Чачанка*, село Горњи Бањани), *двојницама* (*Јовино коло*, Ваљевска Колубара) и *кланету* (*Чачанка*, Таково). У Неготинској крајини забележени су *Путничка мелодија и Коло*, изведени на дугачкој свирали – дудуку. *Гајдашку* традицију заступа *Коло Руменка* из региона Црне Реке. *Коло добродошлице* (Ваљевска Колубара) и *Три ливаде* (село Луњевица), уверљиви су примери вештог коришћења листа као музичког инструмента.

Трећи део нашег музичког албума, припојен тематском блоку под називом **Фронтови**, симболично отвара *Трубни знак за повечерје српске војске*. Одлучна борба српског народа за коначно ослобођење од туђинске власти током 19. века није се одвијала само на устаничким и ратним фронтовима. Далеко, све до аустријског двора у Бечу и султанове палате на Босфору, допирали су одјеци борбених, родољубивих песама којима је народ дизао свој глас и храбрио ратнике. Упркос забранама, на концертним програмима српских певачких друштава као главних носилаца слободољубивих идеја, с еланом су извођене *хорске буднице* домаћих аутора, али и чешких композитора који су понели велики терет уздизања српске музичке културе у 19. веку и у души делили тежње српског народа за слободом. У нашем музичком албуму представљена су три репрезентативна примера српске хорске музике родољубивог садржаја. Није широко познато да је аутор текста и мелодије хорске песме *Онам, онамо* нико други до црногорски краљ Никола Први

Петровић Његош. Мелодију песме *Oj, Србијо, мила мати* испевао је чешки музичар Војтјех Шистек. Надалеко чувена хорска будница *Радо иде Србин у војнике (Границарска песма)*, испевана по стиховима Васе Живковића, настала је у Панчеву средином четрдесетих година 19. века. У том пограничном граду, у коме је још 1838. године било основано прво Српско црквено народно певачко друштво, двојица агилних уметника: композитор, диригент и певач Никола Ђурковић и песник Васа Живковић, храбро су пркосили оштрој цензури аустријских власти и кроз плодне активности певачке и позоришне дружине ширили родољубиве идеје.

Готово је извесно да је В. И. Громан, пратећи српске ратнике и руске добровољце на фронтовима српско-турског рата, имао прилике да упозна крепке мелодије и текстове борбених песама маршевског карактера са којима су српски борци полазили у ратне походе. Потресни призори патње и страдања, овековечени на Громановим фотографијама, речито говоре о томе да је српски народ сваки пут скупо плаћао и најмањи део освојене слободе. Но, и онда када се гинуло, дух народа тражио је и налазио у музичи утеху и помирење. О томе сведочи и наш последњи музички прилог збирци фотографија В. И. Громана. Родољубиву народну песму *У ранама, на бојишту, лежи рањеник*, народни певач Адам Брдарац (1898) из села Црни Вир (Црноречје), први пут је чуо и научио да је пева 1917-18. године, у време док је и сам учествовао у борбама на Солунском фронту.

Попис музичких нумера

I – Београд са околином

Хорска музика

Црквена музика

1. Корнелије Станковић, *Канон евхаристије* из *Литургије св. Јована Златоустог*. Хор Радио-телевизије Србије, диригент Бојан Суђић, солиста Владо Микић.
2. Стеван Стојановић Мокрањац, *Херувимска песма* из *Литургије св. Јована Златоустог*. Хор Радио-телевизије Београд, диригент Младен Јагушт.
3. Стеван Стојановић Мокрањац, *Тебе појем* из *Литургије св. Јована Златоустог*. Дечији хор РТС “Колибри”, диригент Милица Манојловић.

Световна музика

1. Стеван Стојановић Мокрањац, *Козар*. Хор Радио-телевизије Београд, диригент Младен Јагушт.
2. Стеван Стојановић Мокрањац, *Једанаеста руковет (Песме из Старе Србије)*. Хор Радио-телевизије Београд, диригент Младен Јагушт.

Соло песме

1. Исидор Бајић, *Веруј да те љубим*. Александра Ангелов, мецосопран и Љубица Грујић, клавир.
2. Јосиф Маринковић, *Ала је леп*. Драгана Радивојевић, сопран и Љубица Грујић, клавир.
3. Станислав Бинички, *Да су мени очи твоје*. Наташа Јовић, мецосопран и Љубица Грујић, клавир.

Градске песме и игре

1. *Кад се сетим мила душио*, стара градска песма. Текст: Ј. Ј. Змај. Нестор Габрић и Тамбурашки оркестар Радио Новог Сада.
2. *Бојерка (Кокоњешице)*, српско градско коло. Народни оркестар Властимира Павловића Џаревца .
3. Исидор Бајић, *Српкиња*. Народни оркестар Властимира Павловића Џаревца.
4. *Свилен конац*. Народни соркестар Властимира Павловића Џаревца.

II – Унутрашњост Србије

Вокална традиција

1. *Девојка се сунцу противила*, митолошка песма. Светлана Стевић, село Милатовац, Хомоље.
2. *Лазаричке песме*. Група девојчица, село Џиголь, Топлица.
3. *Ветар дува од Мораве*, љубавна песма. Сузана Стојићевић, Рача Крагујевачка .
4. *Што Морава мутна тече*, песма на бас. Група жена, село Велика Пчелица, Шумадија.
5. *Из камена вода текла*, жетелачка песма. Група жена, село Шарани, Таково.
6. *Ветар дува од Мораве*, песма на бас. Група мушкараца, село Таково.
7. *Гусле моје, дрво јаворово*, епска песма уз гусле, село Теочин, Таково.
8. *Фала Богу, фала јединоме*, епска песма, село Ливађе, Косово.
9. *Три ливаде нигде лада нема*, седељачка песма. Група мушкараца, село Рујиште, околина Больевца.
10. *Студена вода ледена*, седељачка песма. Група жена, село Вукманово, Југоисточна Србија .

11. *Јанко проси*, “басирачки” начин. Група жена, село Рујиште, Црноречје.
12. *Кукај, кукај, тедено, ледено*, песма уз игру. Драгиша Тодоровић и група певача, село Вукманово, Ниш.

Инструментална традиција

1. *Шестица/Чачанка*, на фрули. Село Горњи Бањани.
2. *Јовино коло*, на двојницима. Крстивоје Суботић, село Осеченица, Ваљевска Колубара.
3. *Чачанка*, на кланету. Село Горњи Бранетићи, Таково.
4. *Путничка мелодија и Коло*, на дудуку – дугачкој свирали. Село Поповица, Неготинска крајина.
5. *Коло Руменка*, на гајдама. Село Добрујевац, Црноречје.
6. *Коло добродошлице*, на листу. Крстивоје Суботић, село Осеченица, Ваљевска Колубара.
7. *Три ливаде нигде лада нема*, на листу. Село Луњевица.

III – Фронтови

1. *Трубни знак за повечерје српске војске*. Соло труба – Мирослав Блажевић.
2. *Онам, онамо*, хорска родољубива. Текст: Никола I Петровић Његош. Мушки хор уз пратњу Великог дувачког оркестра “Београд”.
3. *Oj, Србијо, мила мати*, хорска родољубива. Музика: Војтјех Шистек. Мушки хор уз пратњу Великог дувачког оркестра “Београд”.
4. *Радо иде Србин у војнике*, хорска родољубива. Текст: Васа Живковић, музика: Никола Ђурковић. Мушки хор уз пратњу Великог дувачког оркестра “Београд”.
5. *У ранама, на бојишту, лежи рањеник*, народна родољубива. Адам Брдарац, Криви Вир, Црноречје.

ИНДЕКС ПО СИГНАТУРАМА

- ВМ Р 6564** Болница у Вазнесенској цркви
ВМ Р 6603 Пуковско превијалиште
ВМ Р 6808 Пренос рањеника
ВМ Р 6809 Министарство финансија
ВМ Р 6811 Црква у Крушевцу
ВМ Р 6816 Манастир Манасија
ВМ Р 6817 Болничка барака
ВМ Р 6820 Предстража
ВМ Р 6824 Кнежев двор у Нишу
ВМ Р 6825 Делиград
ВМ Р 7640 Болничка барака
ВМ Р 7641 Болничка барака
ВМ Р 7642 Болничка барака
ВМ Р 7643 Торлачка механа
ВМ Р 7645 Кнежев двор у Нишу
ВМ Р 7649 Панорама Београда
ВМ Р 7651 Капетан Мишино здање
ВМ Р 7655 Конак кнегиње Љубице
ВМ Р 7660 Панорама Београда
ВМ Р 7671 Манастир светог Романа
ВМ Р 7672 Манастир светог Романа
ВМ Р 7673 Манастир светог Романа
ВМ Р 7674 Манастир светог Нестора
ВМ Р 7676 Манастир светог Нестора
ВМ Р 7677 Манастир Манасија
ВМ Р 7678 Манастир Манасија
ВМ Р 7681 Циганско насеље

Ур 10371	Панорама ушћа Саве
Ур 13527	Хан на "Батал-џамији"
Ур 13856	Стари конак
Ур 3751	Панорама Београда
Ур 3752	Панорама Београда
Ур 3753	Атријум Капетан Мишиног здања
Ур 3754	Капетан Мишино здање, ентеријер
Ур 3755	Болничка соба у Великој школи
Ур 3756	Хотел "Српска круна"
Ур 3757	Делијска чесма
Ур 3758	Теразијска чесма
Ур 3759	Стари конак
Ур 3760	Башта Старог конака
Ур 3761	Ентеријер Старог конака
Ур 3762	Ентеријер Старог конака
Ур 3763	Калемегдан, Доњи град
Ур 3764	Развалине "Бекиног харема"
Ур 3765	Руски добровољци
Ур 3766	Панорама ушћа Саве
Ур 3767	Пристаниште на Сави
Ур 3768	Вазнесенска црква
Ур 3769	Народни совет
Ур 3770	Лутеранска црква
Ур 3771	Цамија
Ур 3772	Тулбе
Ур 3773	Конак у Топчидеру
Ур 3774	Црква у Топчидеру
Ур 3775	Павиљон у Топчидеру
Ур 4038	Виша женска школа
Ур 4130	Мали дворац

Ур 556	Доситејев лицеј
Ур 5870	Капија Карла VI
Ур 5884	Учитељска школа
Ур 6315	Болничка шалупа
Ур 6318	Импровизована болница
Ур 6319	Болнички павиљон
Ур 6381	Болничка кола
Ур 6459	Болница Црвеног крста
Фи₁ 2445 а	Извор Тимока
Фи₁ 2446	Панорама Књажевца
Фи₁ 2447	Раковица (?)
Фи₁ 2448	Село
Фи₁ 2449	Рушевине
Фи₁ 2450	Развалине
Фи₁ 2451	Панорама Параћина
Фи₁ 2452	Панорама Књажевца
Фи₁ 2453	Размена заробљеника
Фи₁ 2454	Напуштен турски положај
Фи₁ 2455	Болесничке бараке
Фи₁ 2456	Празновање
Фи₁ 2457	Панорама Ражња
Фи₁ 2458	Предео под снегом
Фи₁ 2459	Сеоски пејсаж
Фи₁ 2460	Смена на положају
Фи₁ 2461	Циглана
Фи₁ 2462	Панорама Алексинца
Фи₁ 2463	Панорама
Фи₁ 2464	Ратни положај
Фи₁ 2465	Командни положај
Фи₁ 2466	Црквена порта

- Фи₁ 2467** Ратни положај
Фи₁ 2468 Згариште
Фи₁ 2469 Панорама
Фи₁ 2470 Ратни положаји
Фи₁ 2471 Сеоски пејсаж
Фи₁ 2472 Транспорт болесника
Фи₁ 2473 Народна механа
Фи₁ 2474 Планински пејсаж
Фи₁ 2475 Пејсаж
Фи₁ 2476 Пејсаж
Фи₁ 2477 Размена заробљеника
Фи₁ 2478 Панорама
Фи₁ 2479 Згариште
Фи₁ 2480 Ратни положаји
Фи₁ 2481 Положаји
Фи₁ 2482 Развалине
Фи₁ 2483 Панорама Алексинца
Фи₁ 2484 Артиљеријски штаб
Фи₁ 2485 Панорама
Фи₁ 2486 Школа
Фи₁ 2487 Начелство округа
Фи₁ 2488 Панорама
Фи₁ 2489 Конак у Параћину

ПОМОЋ

Цео экран

Претходна страна

Следећа страна

Ниво више

Излаз